

ROVNÉ ŠANCE

PODPORA VYSOKOŠKOLSKÉHO VZDELÁVANIA RÓMSKEJ MLÁDEŽE
PROSTREDNÍCTVOM DOČASNÝCH VYROVNÁVACÍCH OPATRENÍ

II.

JARMILA LAJČÁKOVÁ

CVEK
centrum pre výskum
etnicity a kultúry

ROVNÉ ŠANCE II.

podpora vysokoškolského vzdelávania rómskej mládeže
prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení

Jarmila Lajčáková

CVEK
centrum pre výskum
etnicity a kultúry

2015

ROVNÉ ŠANCE II.

podpora vysokoškolského vzdelávania rómskej mládeže
prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení

- Vydalo: Centrum pre výskum etnicity a kultúry
Klariská 14
811 03 Bratislava
www.cvek.sk
- Autorka: Jarmila Lajčáková
- Jazyková korektúra: Jarmila Svítková
- Grafická úprava: Branislav Kátlovský
- Tlač: DEVELSKI, s. r. o.
- Vydanie: prvé

Projekt Presadzovanie rovnosti príležitosti pre Rómov a Rómky prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení bol podporený sumou 85 000 eur z Fondu pre mimovládne organizácie, ktorý je financovaný z Finančného mechanizmu EHP 2009 – 2014. Správcom Fondu je Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation. Cieľom projektu presadzovanie rovnosti príležitosti pre Rómov a Rómky prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení je v spolupráci s univerzitou a so samosprávnym krajom pripraviť a implementovať schému dočasných vyrovnávacích opatrení.

Granty Európskeho hospodárskeho priestoru a Nórska sú príspevkom Islandu, Lichtenštajnska a Nórska k znižovaniu sociálnych a ekonomických rozdielov v Európe a k posilňovaniu bilaterálnych vzťahov medzi týmito krajinami a prijímateľskými krajinami v EÚ. Tieto tri krajiny úzko spolupracujú s EÚ na základe Dohovoru o Európskom hospodárskom priestore (EHP).

Výška Grantov EHP a Nórska na obdobie rokov 2009 – 2014 je 1,79 miliardy eur, pričom príspevok Nórska tvorí 97 % z celkových finančných prostriedkov. Granty sú určené pre mimovládne organizácie, výskumné a akademické inštitúcie, verejné a súkromné sektory v 12 najnovších členských štátoch EÚ, Grécku, Portugalsku a Španielsku. S darcovskými štátmi existuje široká spolupráca a aktivity môžu byť vykonávané až do roku 2016.

Hlavnými oblasťami podpory sú životné prostredie a klimatické zmeny, posilnenie občianskej spoločnosti, rodová rovnosť, zdravie, deti a mládež, súdnictvo, kultúrne dedičstvo, štipendiá a cezhraničná spolupráca.

ISBN 978-80-972069-2-5

2015 © Centrum pre výskum etnicity a kultúry

Obsah

Úvod – Rómovia a vysokoškolské vzdelávanie	5
1 DVO ako alternatíva podpory vysokoškolského vzdelávania Rómov na Slovensku	10
2 Skúsenosti USA so zavádzaním rasovo citlivého prijímania na univerzitách	15
2.1 Historický kontext prijímania rasovo citlivých opatrení	16
2.2 Ako pomohli afirmatívne preferencie odstraňovať rasové nerovnosti?	19
2.3 Škodí afirmatívne opatrenia študentom, ktorým by mali pomáhať?	23
2.4 Najvyšší súd USA a diskusia o afirmatívnych opatreniach	33
2.4.1 Regents of the University of California vs. Bakke	33
2.4.2 Hopwood vs. Texas	37
2.4.3 Grutter vs. Bollinger a Gratz vs. Bollinger	41
2.4.4 Fisher vs. University of Texas	48
2.5 Rôznorodosť ako dôležitý predpoklad plnenia vzdelávacích úloh	50
2.6 Skúsenosti Spojených štátov amerických pre kontext vzdelávania Rómov na Slovensku	56
3 Príklad praxe CEU	59
4 Pilotné zavádzanie programu DVO Aj ty máš šancu! v spolupráci s EUBA	62
4.1 Prečo vysokoškolské vzdelávanie a práve Ekonomická univerzita?	62
4.2 Príprava programu	65
4.3 Spustenie programu	72
4.4 Zhrnutie a ďalší postup	75
Záver	78
Odporúčania pre tvorcov verejných politik	79
Zoznam použitej literatúry	80

Zoznam použitých skratiek

- CVEK – Centrum pre výskum etnicity a kultúry
CVTI – Centrum vedecko technických informácií
DVO – dočasné vyrovnávacie opatrenia
EU BA – Ekonomická univerzita v Bratislave
OECD – Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj
RAP CEU – Roma Access Program Central European University (Program vstupu Rómov, Stredoeurópska univerzita)
REF – Rómsky vzdelávací fond
REL P – Roma English Language Program (Program anglického jazyka pre Rómov)
RGPP – Roma Graduate Preparation Program (Program prípravy na postgraduálne štúdium pre Rómov)
TOEFL – Test of English as a Foreign Language (test anglického jazyka ako cudzieho jazyka)
UNDP – Rozvojový program Organizácie spojených národov

Úvod – Rómovia a vysokoškolské vzdelávanie

O tom, aké bariéry má rómska mládež pri prístupe ku kvalitnému terciárnemu vzdelaniu a či vôbec nejaké existujú, vieme z dostupných výskumov či zo zisťovaní veľmi málo. Dostupné dáta potvrdzujú trend, ktorý poukazuje na nerovnosti vo vzdelávacej štruktúre rómskej populácie v porovnaní s nerómskou. Zisťovanie rómskych domácností Rozvojovým programom OSN (UNDP) z roku 2010 ukázalo, že vo veku 27 – 64 rokov malo len 0,3 % celkovej rómskej populácie vyššie ako stredné vzdelanie (ISCED 4++). Podiel vysokoškolsky vzdelaných rómskych žien pritom mierne zaostával za mužmi. Len 0,2 % rómskych žien vo veku 16 a viac rokov malo v roku 2010 na Slovensku ukončené vysokoškolské vzdelanie v porovnaní s 0,3 % rómskych mužov. Napriek tomu, že faktorom pri dosiahnutom najvyššom vzdelaní bolo bydlisko a stupeň segregácie, podiel vysokoškolsky vzdelaných Rómov žijúcich v rozptyle zostáva veľmi nízky. V segregovaných a separovaných komunitách bol podiel vysokoškolsky vzdelaných Rómov 0,2 % a v prípade rómskej populácie žijúcej v rozptyle to bolo 0,5 %.¹

Na hrubé porovnanie možno uviesť, že podľa sčítania obyvateľstva z roku 2011 mali 2,3 % obyvateľov SR starších ako 15 rokov ukončené vysokoškolské vzdelanie bakalárskeho stupňa, 10,8 % uviedlo ukončený magisterský, inžiniersky a doktorský stupeň a 0,7 % uviedlo doktorandské vzdelanie. V porovnaní s rokom 2001 pritom došlo k zvýšeniu vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva. Podiel vysokoškolsky vzdelaných ľudí s ukončeným magisterským stupňom tvoril v roku 2011 7,1 % celkového obyva-

1 Správa o životných podmienkach rómskych domácností v roku 2010 (Bratislava: UNDP, 2012), s. 96 – 97.

telstva.² Naopak, pri porovnávaní skorších zberov dát o rómskej populácii na Slovensku (t. j. dáta UNDP z roku 2005 a 2010) v prípade rómskej populácie došlo len k veľmi miernemu, štatisticky nevýznamnému zlepšeniu.³

O tom, kde rómski študenti študujú, vieme z dostupných zisťovaní ešte menej. Štátna inštitúcia Centrum vedecko-technických informácií (CVTI) zodpovedná za zber štatistík v školstve, sleduje národnosť študentov vysokých škôl len podľa občianstva.⁴ Zbery dát medzivládnych inštitúcií sa na tento aspekt tiež nezameriavali. Podľa našich anekdotických skúseností rómski študenti najčastejšie študujú sociálne odbory a najmä odbor sociálna práca. Zaujímavú informáciu o možnom rozložení študentov, ktoré potvrdzujú túto domnienku, obsahujú dáta Rómskeho vzdelávacieho fondu (REF) o počte vysokoškolských štipendistov, ktorých fond podporuje. V období školských rokov 2010/2011 až 2013/2014, 67 % ich štipendistov študovalo sociálnu prácu, 10 % pedagogiku, 8 % humanitné vedy, 8 % prírodné vedy a 7 % medicínu a zdravotnícke odbory.⁵

Určité sebazaradovanie na sociálnu prácu potvrdili aj rómski študenti, s ktorými sme rozprávali pri príprave programu Aj ty máš šancu!, ktorému sa venujeme nižšie v kapitole 4.

Dôvody nerovnosti vo vzdelávaní, ako aj (seba)zaradovania na určité odbory, sú komplexné. Podľa nášho názoru sú dôsledkom zlyhávania verejných politík od útleho detstva: nedostatok pozi-

-
- 2 Dáta sú dostupné na webstránke Slovenského štatistického úradu, <http://portal.statistics.sk/files/tab-9.pdf>.
 - 3 Správa o životných podmienkach rómskych domácností (Bratislava: UNDP, 2006) s. 67.
 - 4 Pozri dostupné údaje na: http://www.cvtisr.sk/buxus/generate_page.php?page_id=9596.
 - 5 Prezentácia Stanislavy Dzuríkovej zo zastúpenia rómskeho vzdelávacieho fondu na Slovensku na konferencii Rovné šance alebo kto na čo má? dňa 28. 4. 2015 v Bratislave. Predpokladáme, že REF v uvedených školských rokoch podporoval významné percento rómskych vysokoškolákov. Od školského roka 2015/2016 však podporuje len študentov, ktorí nepoberajú sociálne štipendium.

tívných opatrení na strane štátu, ktoré by vytvorili rovnú príležitosť na vzdelávanie aj pre marginalizované rómske deti, otvorene diskriminačné praktiky, akými sú odmietanie prijatia do škôlky, nezákonné zaradovanie do špeciálneho školstva alebo priestorová segregácia v bežnom vzdelávacom prúde.⁶ Sú tiež dôsledkom materiálnej deprivácie rómskych rodín žijúcich na okraji spoločnosti. Neprekvapuje, že v medzinárodnom porovnaní krajín Organizácie pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj (OECD) je slovenský vzdelávací systém hodnotený ako jeden z najslabších čo sa týka odstraňovania sociálnych nerovností.⁷

Výstupy vo vzdelávaní tiež negatívne ovplyvňujú aj rodové stereotypy vo vzťahu k dievčatám zo strany vzdelávacích inštitúcií⁸ alebo aj zo strany samotných rodín. Tieto faktory sú okrem iného spojené aj s nižšou úrovňou vzdelávania a so zvýšeným rizikom, že rómskym žiakom sa odporučí štúdium na strednej odbornej škole bez ohľadu na ich individuálne ambície a schopnosti a tiež bez možnosti pokračovať na vyššom stupni vzdelávania.⁹ Nadmerné sebazaradovanie na sociálnu prácu je pravdepodobne tiež dôsledkom kombinácie faktorov. Možno sa domnievať, že ide o slabšie výsledky na stredných školách, internalizované stereotypy alebo nedostatočná podpora zo strany kariérnych poradcov či rodín.

6 Súhrn výskumov pozri v Jarmila Lajčáková, *Civil Society Monitoring Report on the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in 2012 in Slovakia* (Budapest: Secretariat of Decade of Roma Inclusion Foundation, 2013), časť vzdelávanie, dostupné tu: http://romadecade.org/cms/upload/file/9270_file14_sk_civilsociety-monitoring-report_en.pdf.

7 Najnovšie hodnotenie OECD za rok 2015 je dostupné tu:

<http://www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm>.

8 Pozri bližšie napríklad k učebnému odboru „praktická žena“ v Zuzana Balážová, *Elokované pracoviská stredných odborných škôl pri marginalizovaných rómskych komunitách: Cesta k začleneniu alebo vylúčeniu rómskej mládeže?*

(CVEK: Bratislava, 2015) s. 33-34, dostupné tu:

[http://www.cvek.sk/uploaded/files/Elokovane-pracoviska-final%20\(1\).pdf](http://www.cvek.sk/uploaded/files/Elokovane-pracoviska-final%20(1).pdf)

9 Pozri bližšie Jarmila Lajčáková, *Rovné šance 1: Podpora stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže pomocou dočasných vyrovnávacích opatrení* (CVEK: Bratislava, 2015) s. 19-23. (Lajčáková 2015a)

Je nesporné, že zrejme najvýraznejší dosah na zvyšovanie šancí mladých Rómov z marginalizovaného prostredia na získanie kvalitného vzdelania je na predprimárnom a primárnom stupni. Napriek tomu sa domnievame, že je vhodné prijímať aj opatrenia, ktoré zlepšujú šance na získanie kvalitnejšieho vzdelania na vyšších stupňoch, t. j. pri prestupe na strednú aj vysokú školu. Práve tieto stupne vzdelávania sú vstupenkou k pracovným pozíciám, ktoré môžu výrazne ovplyvniť spoločenskú redistribúciu moci, bohatstva a prestíže.

Cielom tejto štúdie je preto prispieť k doposiaľ veľmi okrajovej diskusii o vysokoškolskom vzdelávaní rómskej mládeže a najmä konkrétnych podporných programoch. Keďže ide o oblasť, ktorá zostáva na Slovensku výrazne neprebádaná, významná časť tejto práce sa venuje desaťročným skúsenostiam pri zavádzaní takýchto politík pri podpore afroamerických študentov v Spojených štátoch amerických. Domnievame sa, že pre diskusiu na Slovensku je užitočné poznať spôsoby podpory, sociálne dosahy takýchto politík, ako aj právne kontexty takýchto programov, s ktorými majú v USA skúsenosť už od sedemdesiatych rokov minulého storočia. V štúdií sa venujeme aj mladšiemu, ale geograficky aj tematicky bližšiemu príkladu programu podpory rómskych študentov na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti. Práve skúsenosti týchto dvoch modelov boli základom na prípravu oveľa skromnejšieho, avšak v slovenských podmienkach vôbec prvého modelu podpory rómskych uchádzačov na univerzitu. O tomto programe s názvom *Aj ty máš šancu!*, ktorý naše centrum zaviedlo v spolupráci s Ekonomickou univerzitou v Bratislave (EU BA), píšeme v poslednej časti tejto štúdie. Skúsenosti, ktoré sme získali, sú podľa nášho názoru užitočné aj pre ďalších aktérov, ktorí by mali záujem sa pridať s podobnými iniciatívami. Skúsenosť programu *Aj ty máš šancu!* je však zaujímavá aj z perspektívy antidiskriminačnej legislatívy. Ide totiž o jeden z prvých programov, kde sme sa aktívne pokúšali zaviesť do praxe tzv. dočasné vyrovnávacie opatrenia na základe

etnickej príslušnosti.¹⁰ Program tak ponúka zaujímavý pohľad nielen pre tých, ktorí sa zaujímajú o vzdelávanie či začleňovanie Rómov, ale o tému nediskriminácie všeobecne.

Štúdia je rozdelená do troch častí. V prvej sa venujeme alternatívam podpory, ktorou sú podpora prostredníctvom začleňovania do existujúcich štruktúr a podpora paralelného národnostného vzdelania. V nasledujúcej časti budeme rozoberať už existujúce dlhoročné príklady praxe prvého modelu podpory prostredníctvom rasovo či etnicky citlivého prijímania na univerzitu. V záverečnej časti sa podelíme o skúsenosti s našim programom Aj ty máš šancu!

10 To, samozrejme, neznamená, že by programy, ktoré sú formou DVO, predtým neexistovali. Pozrite príklady niektorých z nich v Jarmila Lajčáková, *Prijímanie dočasných vyrovnávacích opatrení na základe etnicity, národnosti, pohlavia alebo rodu: príručka* (Bratislava: CVEK, 2015) príloha č. 2, s. 44. (Lajčáková 2015), príručka je dostupná tu: http://www.cvek.sk/uploaded/files/Prirucka_DVO_web.pdf

1 DVO ako alternatíva podpory vysokoškolského vzdelávania Rómov na Slovensku

V roku 2015 je segregácia rómskych detí vo vzdelávaní na Slovensku, žiaľ, smutnou realitou. Dôvodom na takéto delenie je nielen ich sociálny pôvod, ale najmä etnicita. Tej je pripisovaný v našej spoločnosti určitý význam, ktorý má najčastejšie negatívne dôsledky. Na odstránenie nerovností, ako ukazujú napríklad skúsenosti v USA, nepostačia etnicky neutrálne pravidlá. Tie neberú do úvahy odlišné štartovacie čiary, ktoré sú až príliš často dôsledkom charakteristík, ktoré nemôžu Rómovia ovplyvniť. Ak by bol prístup k pozíciám v našej spoločnosti ponechaný na voľnú súťaž individuálnych talentov a snahy, práve v dôsledku predchádzajúcej a prebiehajúcej štrukturálnej diskriminácie, by sa k nim rómska mládež v primeranom podiele nemala šancu dostať.

Pri úvahe o podpore vzdelávania Rómov na úrovni vysokých škôl je podľa nášho názoru dôležité zohľadňovať etnicitu ako determinant vzdelávacích dráh. Nerovnosti vo vzdelávaní na základe etnicity na Slovensku, ako sme písali v úvode, sú enormné. Prevládajúci etnicky neutrálny prístup, ktorý univerzity a vysoké školy dodržiavajú, nedokázal doposiaľ tieto nerovnosti výraznejšie napraviť. Aké máme alternatívy nápravy?

Pri úvahe o tom, o aké prístupy sa budeme opierať, o ten istý teoretický model, s akým sme pracovali pri podpore na úrovni stredných škôl a ktorý možno aplikovať aj na nižšie stupne vzdelávania. Normatívne základom úvahy o politikách rovnosti je princíp rešpektu ľudskej dôstojnosti a s ňou súvisiaci materiálny princíp rovnosti. Zjednodušene to znamená, že zákony, verejné politiky, ako aj opatrenia verejných a súkromných inštitúcií by mali zvyšovať autonómiu ľudského rozhodovania

a podporovať možnosti realizácie každého človeka tak, aby sa cítil plnohodnotnou súčasťou našej spoločnosti. Znamená to, že s menšinami by sa malo zaobchádzať nediskriminačným, nehierarchizovaným a nestigmatizujúcim spôsobom. Neznamená to, že politika má byť farboslepá či etnicky neutrálna a s každým zaobchádzať identicky. Naopak, materiálna rovnosť vyžaduje, aby sa prihliadalo na kontext každého jednotlivca. Materiálne ponímanie rovnosti berie do úvahy znevýhodnenia vyplývajúce zo štrukturálnych nerovností v spoločnosti vytvorených na základe charakteristík, ktoré nemôže ovplyvniť, ako napríklad etnicity, národnosť či rod alebo pohlavie.¹¹

Rešpektujúc vnútornú heterogenitu rómskej menšiny a súčasne jej národnostné práva sme v diskusii o alternatívach stredoškolskej podpory rómskej mládeže vymedzili dva základné prístupy. Jedným je podpora dobrovoľných paralelných inštitúcií, akými sú rómske gymnáziá. Druhým modelom je podpora začleňovania do existujúcich štruktúr pomocou afirmatívnych opatrení alebo použitím slovenskej terminológie pomocou DVO.

Na úrovni vysokých škôl možno uvažovať analogicky. Jedným z modelov by bolo zriadenie rómskej univerzity po vzore maďarskej menšinovej Univerzity Jánoša Seleyeho v Komárne. Vzhľadom na to, že rómska menšina momentálne pravdepodobne nedisponuje dostatočným množstvom pedagógov potrebného pre takúto inštitúciu, jej založenie nie je momentálne veľmi realistické a ani nie prioritou pre predstaviteľov rómskej menšiny. To však neznamená, že ak by takúto menšinovú požiadavku nastolili, netreba sa ňou vážne zaoberať. Časom sa môže stať aktuálnou. Na tomto mieste by sme preto zdôraznili, že ide o legitímnu požiadavku, s ktorou sa treba zodpovedne a spravodlivo vyrovať. V menšom meradle je nástrojom istej národnostnej reprodukcie odborné pracovisko – fakulta či katedra, ktorá podporuje štúdium romistiky. Na Slovensku existuje obdoba na Univerzite Konštantína Metoda v Nitre – Ústav romologických štúdií, ktorý

11 Lajčáková 2015, *ibid.*, s. 10 – 17, Lajčáková 2015a, *supra* poznámka 9, s. 44-46.

je so svojím zameraním skôr alternatívou štúdia sociálnej práce ako nástrojom kultúrnej reprodukcie menšiny.¹²

Z hľadiska odstraňovania nerovností vo vzdelávaní, na trhu práce, ako aj obsadzovania prestížnych pracovných a mocenských pozícií je dôležité umožniť rovný prístup ku vzdelaniu naprieč spektrom rozličných odborov či už v sociálnych, humanitných, prírodovedných, ekonomických, zdravotníckych, alebo technických vedách.

Legislatívnym základom v slovenskom právnom poriadku, ktorému sme sa venovali detailnejšie na inom mieste,¹³ sú dočasné vyrovnávacie opatrenia (DVO) upravené v § 8a zákona č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon) v platnom znení.¹⁴ Ide o opatrenia, ktoré vychádzajú z materiálnej rovnosti a podporujú rovnosť v príležitostiach pri začleňovaní do vzdelávacích, zdravotníckych, kultúrnych inštitúcií alebo na trh práce. Ide

12 Pozri viac informácií tu: <http://www.urs.fsvaz.ukf.sk>.

13 Pozri Lajčáková 2015, *supra* poznámka 10.

14 § 8a, ktorý má nasledujúce znenie:

1. Diskriminácia nie je prijatie dočasných vyrovnávacích opatrení orgánmi verejnej správy alebo inými právnickými osobami smerujúcimi k odstráneniu znevýhodnení vyplývajúcich z dôvodov rasového alebo etnického pôvodu, príslušnosti k národnostnej menšine, alebo etnickej skupine, rodu alebo pohlavia, veku alebo zdravotného postihnutia, ktorých cieľom je zabezpečiť rovnosť príležitostí v praxi. Dočasnými vyrovnávacími opatreniami sú najmä opatrenia:
 - a. zamerané na odstránenie sociálneho alebo ekonomického znevýhodnenia, ktorými sú nadmerne postihnutí príslušníci znevýhodnených skupín,
 - b. spočívajúce v podporovaní záujmu príslušníkov znevýhodnených skupín o zamestnanie, vzdelávanie, kultúru, zdravotnú starostlivosť a služby,
 - c. smerujúce k vytváraniu rovnosti v prístupe k zamestnaniu, vzdelávaniu, zdravotnej starostlivosti a bývaniu, a to najmä prostredníctvom cielených prípravných programov pre príslušníkov znevýhodnených skupín alebo prostredníctvom šírenia informácií o týchto programoch, alebo o možnostiach uchádzať sa o pracovné miesta alebo miesta v systéme vzdelávania. >>

o opatrenia, ktoré spočívajú najmä vo vyrovnávaní šancí dostať sa na určité pozície. Nezaručujú tzv. rovnosť vo výsledkoch. To znamená napríklad, že ak spočívajú v prípravných kurzoch na strednú či vysokú školu, nezaručujú, že sa tam aj člen alebo členka znevýhodnenej skupiny dostane. Takéto opatrenia možno prijať, ak existuje preukázateľná nerovnosť, ktorou nepochybne je etnicky determinovaná nerovnosť vo vzdelávacej štruktúre. Opatrenia tiež musia spĺňať tzv. podmienku proporcionality. To znamená, že sú nevyhnutné a primerané na dosahovanie stanoveného cieľa. V zmysle antidiskriminačného zákona môžu byť opatrenia prijímané na odstránenie znevýhodnenia, ktoré vyplýva z etnicity, národnosti, rodu, zo zdravotného postihnutia či z veku.

Ten, ktorý sa rozhodne pre prijatie DVO, nie je nevyhnutne ten, ktorý spôsobil diskrimináciu. Ide o subjekt, ktorý je najvhodnejšie situovaný na to, aby ju mohol napraviť. Pozitívne opatrenia, akými sú DVO, nie sú preto prijímané na základe individuálneho dôkazu o znevýhodnení, ale na základe preukázania štruktúrálnej diskriminácie, resp. nerovnosti. Prijímať takéto opatrenia môže široký okruh subjektov: orgány ústrednej štátnej správy, samosprávy vrátane VÚC, súkromné spoločnosti, mimovládne organizácie, ale aj napríklad organizácie a komory zastupujúce profesijné skupiny a, samozrejme, aj vysoké školy.

2. Dočasné vyrovnávacie opatrenia uvedené v odseku 1 môžu byť prijaté, ak
 - a. existuje preukázateľná nerovnosť,
 - b. cieľom opatrení je zníženie alebo odstránenie tejto nerovnosti,
 - c. sú primerané a nevyhnutné na dosiahnutie stanoveného cieľa.
3. Dočasné vyrovnávacie opatrenia je možné prijímať len v oblastiach uvedených v tomto zákone. Tieto opatrenia môžu trvať len do času odstránenia nerovnosti, ktorá viedla k ich prijatiu. Orgány podľa odseku 1 sú povinné ukončiť vykonávanie týchto opatrení po dosiahnutí stanoveného cieľa.
4. Orgány podľa odseku 1 sú povinné priebežne monitorovať, vyhodnocovať a zverejňovať prijaté dočasné vyrovnávacie opatrenia s cieľom prehodnotenia opodstatnenosti ich ďalšieho trvania a podávať správy Slovenskému národnému stredisku pre ľudské práva (le) o týchto skutočnostiach.
5. Ustanoveniami odsekov 1 až 4 nie sú dotknuté ustanovenia § 7 a § 8 ods. 3 písm. b) tohto zákona.

Antidiskriminačný zákon v ustanovení § 8a napríklad vymenúva typy DVO, ktoré možno prijať, ktoré majú smerovať k odstraňovaniu sociálnych a ekonomických nerovností. Ide napríklad o tzv. afirmatívnu mobilizáciu (to znamená opatrenia podporujúce záujem a nejakú formu prípravy) a čiastočne aj afirmatívnych preferencií. Napríklad uprednostnenie znevýhodnenej kandidátky, ak spĺňa minimálne kritériá, ak je toto opatrenie nevyhnutné na dosiahnutie určitého cieľa. Na Slovensku sú to najmä tzv. asistenti zdravotnej osvety. Ako sme argumentovali na inom mieste, môže tiež ísť o tzv. tie break preferencie, keď je uprednostnený znevýhodnený kandidát, ak je rovnako kvalifikovaný ako jeho súper.¹⁵ Adresátmi DVO budú v našom prípade osoby, ktoré sú znevýhodnené na základe etnicity, prípade v spojení s rodom. Keďže na Slovensku platí princíp sebaidentifikácie, etnické prináležanie by malo byť ponechané na vlastnú sebadeklaráciu.

Variácií takejto podpory začleňovania je niekoľko. V nasledujúcej pomerne rozsiahlej stati sa budeme venovať doposiaľ najdlhodobejšie skúsenostiam s takýmito programami v Spojených štátoch amerických v kontexte odstraňovania rasových nerovností. Skúsenosti USA v tomto ohľade sú veľmi cenné, čo sa týka dosahu, ako aj samotného nastavovania zo strany univerzít a preskúmvania súdom. Následne sa budeme venovať programu unikátneho Roma Access Program Stredoeurópskej univerzity v Budapešti (RAP CEU), ktorý sa zameriava na rómskych študentov. Ide o variáciu dvoch prístupov, ktoré sme vymedzili v úvode tejto kapitoly. RAP CEU podporuje začleňovanie do kvalitného vzdelávacieho prúdu na prestížnych univerzitách a súčasne aktívne prispieva k formovaniu rómskej identity študentov.

15 Pozri detailne k ustanoveniu príručku, ktorá sa venuje všetkým týmto aspektom prijímania v *ibid.*

2 Skúsenosti USA so zavádzaním rasovo citlivého prijímania na univerzitách

V čase dokončovania a tlače tejto publikácie bude Najvyšší súd Spojených štátov amerických vypočúvať strany v prípade *Fisher vs. The University of Texas*, ktorý sa týka preferenčného zaobchádzania rasových menšín. Po viac ako 10 rokoch od prípadov *Gratz a Gruttinger* bol najvyšší súd ochotný zaoberať sa takýmito politikami, ktoré vo svojej činnosti postupne obmedzil.¹⁶ Najvyšší súd bude zasadať v čase študentských nepokojov, ktoré poukazujú na pretrvávajúcu rasovú neznášanlivosť na univerzitách a ešte aktívnejšiu podporu politikám podporujúcich rôznorodosť.¹⁷ Afirmatívne opatrenia v prospech rasových menšín, a to Afroameričanov a Hispáncov, prijaté na prestížnych amerických univerzitách, najmä právnických fakultách, patria medzi jednu z najkontroverzejších a najemocionálnejších verejných tém v USA. Nie je jednoznačné, či najvyšší súd naďalej podrží túto politiku na základe zdôvodnenia podpory rôznorodosti, odmietne ju, alebo ju dokonca reflektujúc prebiehajúce udalosti rozšíri. O tom ako rozhodne, bude prebiehať diskusia pravdepodobne niekoľko rokov. V tomto momente sa preto zameriame na históriu a vývoj takýchto opatrení, zdôvodňovanie, dosah a diskusiu na úrovni Najvyššieho súdu USA. Všetky tieto aspekty sú užitočným zdrojom poznania aj pre kontext prekonávania etnických nerovností na Slovensku.

16 Adam Liptak, Student's Protests May Play Role in Supreme Court Case on Race in Admissions, *The New York Times*, 1.12.2015, dostupné na: http://www.nytimes.com/2015/12/02/us/politics/justices-to-rule-once-again-on-race-in-college-admissions.html?_r=0.

17 Alian Wong a Adrienne Green, "Campus Politics: A Cheat Sheet", *The Atlantic*, 8.12.2015, dostupné na: <http://www.theatlantic.com/education/archive/2015/12/campus-protest-roundup/417570/>.

Z hľadiska terminológie možno preložiť anglický termín *affirmative action* ako naše dočasné vyrovnávacie opatrenia. V americkej literatúre nájdeme množstvo spôsobov definovania afirmatívnych alebo rasovo citlivých opatrení. Podľa Randalla Kennedyho, profesora práva na Harvardskej univerzite a zástancu afirmatívnych opatrení, ide o „*politiky, ktoré ponúkajú jednotlivcom, ktorí prináležia k určitej skupine, preferenciu pred inými v súťaži o zamestnanie, vzdelanie alebo iné cenné zdroje*“.¹⁸ Elisabeth Anderson, profesorka filozofie na Michiganskej univerzite, vo svojej knihe, kde poukazuje na dôležitosť rasovej integrácie na prekonanie nerovnosti v americkej spoločnosti, definuje afirmatívne opatrenia ako „*politiku, ktorá má za cieľ zvýšiť účasť sociálne znevýhodnenej skupiny v bežných inštitúciách buď cez programy zvyšovania záujmu o určité pozície u znevýhodnenej skupiny (outreach), alebo ‚preferenciami‘ (využitím členstva v skupine ako kritéria na výber účastníkov)*“.¹⁹ Ide teda o opatrenia, ktoré sa vo svojej podstate zhodujú s našimi DVO. Na niektorých miestach uvádzame termín „rasovo citlivé prijímanie“, ktorý je vlastne jednou z foriem rasovo citlivých opatrení.

2.1 Historický kontext prijímania rasovo citlivých opatrení

Situácia afroamerickej populácie v 40. rokoch minulého storočia pripomína postavenie Rómov na Slovensku v súčasnosti. Približne 90 percent Afroameričanov žilo pod hranicou chudoby. Priemerná dĺžka ich vzdelávania bola 7 rokov. Iba 12 percent z nich malo ukončenú strednú školu a približne dve percentá získali vyššie vzdelanie. Minimálne percento malo dobre platené zamestnanie, 1,3 percenta bolo zamestnaných v manažérskych funkciách, 2, 8 percenta bolo lekárov, 0,5 percenta právnikov a 0,5 percenta inžinierov. Afroameričania nemali zastúpenie

18 Randall Kennedy, *For Discrimination: Race, Affirmative Action and the Law* (New York: Vintage Books, 2013) s. 20.

19 Elisabeth Anderson, *The Imperative of Integration* (Princeton: Princeton University Press, 2010) s. 135.

medzi starostami, guvernérmi alebo senátormi. Členom Kongresu bol iba jediný Afroameričan.²⁰

Podiel chudobných Afroameričanov sa mierne znížil v 60. rokoch vplyvom ekonomického rastu. Presťahovaním sa na bohatší sever krajiny sa mierne zvýšila aj zaškolenosť. To najmä vznikom segregovaných, tzv. čiernych škôl. Priemerná dĺžka štúdia sa predĺžila zo 7,5 roka na priemer 10,5 roka. Podiel stredoškolsky vzdelaných Afroameričanov sa zvýšil na 38,6 percenta, 5,4 percenta dosiahlo vysokoškolské vzdelanie.²¹

Napriek tomuto posunu sa Afroameričanom nepodarilo preniknúť do elitných pracovných a spoločenských pozícií. Podiel Afroameričanov medzi lekármi v porovnaní so 40. rokmi nestúpil. Medzi právnikmi stúpil len o 0,7 percenta a to na 1,2 percenta. Štyria sa stali členmi Kongresu. Afroameričania stále nemali zastúpenie v Senáte.²²

V 50. rokoch minulého storočia sa tak pomaly naštartovali zmeny smerujúce k desegregácii. V roku 1954 Najvyšší súd USA vo svojom prelomovom rozhodnutí *Brown vs. Board of Education* zakázal *de jure* segregáciu na juhu. Desegregačné procesy sa štartovali veľmi pomaly aj pre opozíciu majoritného obyvateľstva. V 60. rokoch Afroameričania naďalej výrazne mocensky aj finančne zaostávali za dominantnou populáciou. V roku 1965 len 4,8 percenta študentov vysokých škôl tvorili Afroameričania. Afroamerickí študenti typicky študovali na tzv. čiernych univerzitách. Ich zastúpenie na prestížnych univerzitách a fakultách bolo minimálne.²³

20 William G. Bowen a Derek Bok, *Long Term Consequences of Considering Race in College and University Admissions* (Princeton: Princeton University Press, 2nd printing in 2000) s. 1-2.

21 *Ibid.*

22 *Ibid.*

23 *Ibid.*, s. 5.

Práve v takomto kontexte prijal vtedajší dekan právnickej fakulty Harvardskej univerzity Erwin Griswold prvé afirmatívne opatrenia. Napriek tomu akú významnú úlohu v živote Afroameričanov právo zohrávalo, len veľmi málo z nich ich tento odbor študovalo. V roku 1965 otvoril Griswold špeciálny program pre juniorov z tradične čierneho college, ktorí by mali záujem prihlásiť sa na právnickú fakultu.²⁴ O rok neskôr začala právnická fakulta Harvardskej univerzity prijímať afroamerických študentov s výrazne nižším skóre, ako štandardne požadovala u študentov z majority.²⁵

Tento krok bol súčasťou a asi aj odpoveďou na hnutie Afroameričanov, ktorí argumentovali, že samotný zákaz diskriminácie je nedostatočný na to, aby pomohol odstrániť rasové nerovnosti. Začali poukazovať na potrebu prijímať opatrenia, ktoré by pozitívne diskriminovali Afroameričanov za minulé a pretrvávajúcu diskrimináciu.²⁶ Federálna vláda napríklad prijala politiku, ktorá uprednostňovala pri kontraktach spoločnosti, ktoré zamestnávali Afroameričanov. V roku 1965 prezident Johnson argumentoval, že nemožno očakávať, že ľudia, ktorí boli desiatky rokov ponižovaní a vylučovaní, budú schopní rovnocenne súťažiť s ostatnými.²⁷

Podpora prevrátenej diskriminácie nemala univerzálnu podporu. Kritizovali ju tak zástancovia faktickej segregácie, najmä z radov bielych robotníkov z chudobnejšieho juhu, ako aj ľavicári, ktorí odmietali vyzdvihovanie rasového konfliktu nad triednym konfliktom. Politiku rasových preferencií kritizovali aj liberáli ako nekompatibilnú s individualistickým farbosllepým prístupom k rovnosti založeným na individuálnych schopnostiach.²⁸ Napriek tomu sa rasovo citlivé opatrenia začali koncom

24 V USA sa právo študuje ako postgraduálne štúdium, to znamená po získaní predchádzajúceho vzdelania na college v inom odbore ako napríklad politické vedy, sociológia a podobne.

25 Bowen a Bok, *supra* poznámka 20, s. 5.

26 Kennedy, *supra* poznámka 18, s. 32.

27 Podľa, *ibid.*, s. 34.

28 *Ibid.*, s. 35 – 36.

60. a začiatkom 70. rokov postupne rozširovať.²⁹ Významnými aktérmi zmeny sa začali stávať elitné univerzity. Verili totiž, že zohrávajú dôležitú úlohu pri vzdelávaní študentov z rasových menšín v odstraňovaní štrukturálnych rasovo determinovaných nerovností. Napriek protestom ostatných študentov školy začali prijímať opatrenia, umožňovali menšinovým študentom prijatie aj s nižším skóre ako škola štandardne vyžadovala.³⁰

Táto politika zanedlho priniesla žiaducu zmenu. Podiel afroamerických študentov v tzv. Ivy League Colleges³¹ sa výrazne zvýšil. Za desať rokov sa podiel afroamerických študentov na týchto školách takmer strojnásobil. Z 2,3 percenta z roku 1967 sa zvýšil na 6,3 percenta v roku 1976. Podiel Afroameričanov spomedzi študentov medicíny sa zvýšil na 6,3 percenta a študentov práva na 4,5 percenta.³² Forma afirmatívnych opatrení sa postupne menila aj v kontexte meniaceho sa práva a rozhodnutí Najvyššieho súdu USA od kvót po tzv. holistické zohľadnenie rasy ako jedného z faktorov pri prijímaní študentov.³³

2.2 Ako pomohli afirmatívne preferencie odstraňovať rasové nerovnosti?

Podľa zistení jednej z najkomplexnejších štúdií afirmatívnych opatrení na prestížnych vysokých školách v USA s názvom *The Shape of the River* z roku 1998 pomohli rasovo citlivé prijímacie kritériá výrazne zvýšiť podiel afroamerických študentov ukončujúcich vysokú školu. Konkrétne zvýšili ich podiel z 5,4 % v roku 1960 na 15,4 % v roku 1995. Podiel afroamerických absolventov

29 *Ibid.*, s. 39.

30 Bowen a Bok, *supra* poznámka 20, s. 6 – 7.

31 Označenie pre osten prestížnych univerzít: University of Pennsylvania, Princetom University, Yale University, Brown University, Columbia University and Cornell University.

32 Bowen a Bok, *supra* poznámka 20, s. 7.

33 Tomuto aspektu sa budeme detailnejšie venovať v kapitole 3.4, nižšie.

právnických škôl sa zvýšil z 1 % v roku 1960 na 7,5 % v roku 1995 a v prípade lekárskejších fakúlt to bol nárast z 2,2 % v roku 1964 na 8,1 % v roku 1995.³⁴ Autori vychádzali vo svojom výskume z databázy *The College and Beyond*, ktorá obsahovala zozbierané dáta o 93 660 študentoch, ktorí začali študovať na 34 vysokých školách v rokoch 1951, 1976 a 1989. Išlo o 13 súkromných univerzít, 4 verejné univerzity, 4 ženské colleges a 7 škôl liberálnych umení (tzv. *liberal arts colleges*).³⁵

Podľa výskumných zistení autorov sa v dôsledku afirmatívnych opatrení na univerzitách výrazne zvýšil aj podiel Afroameričanov pracujúcich v lukratívnych a vo vplyvných povolaniach. Z pôvodných 3,8 percenta v roku 1960 sa ich podiel zvýšil na 8,6 percenta v roku 1996 u mužov a zo 6 percent na 13,1 percenta u žien. Podiel lekárov z radov Afroameričanov sa za sledované obdobie takmer zdvojnásobil. Podiel inžinierov a právnikov sa strojnásobil. Počet členov Kongresu z radov Afroameričanov sa zvýšil zo 4 v roku 1960 na 41 v roku 1995. Počet Afroameričanov, ktorí uspeli na iných volených zástupcov, sa zvýšil z 280 v roku 1960 na 7 984 v roku 1994.³⁶

Afirmatívne opatrenia výrazne prispeli k zvýšeniu podielu Afroameričanov medzi vplyvnými profesiami, ktoré napomohli pri formovaní silnej afroamerickej strednej triedy. V roku 1990 už 20 percent Afroameričanov zastávalo pozície manažérov alebo profesionálov. V roku 1950 to bolo len 5 percent. Podiel Afroameričanov, ktorí zarábali viac ako 50 000 USD ročne, narástol z 5,8 percenta v roku 1967 na 13 percent v roku 1992. Príjem naj-

34 Bowen a Bok, *supra* poznámka 20, s. 9 – 10.

35 Miami University, University of Michigan, University of North Carolina, Pennsylvania State University, Columbia University, Duke University, Emory University, Northwestern University, University of Pennsylvania (private), Princeton University, Rice University, Stanford University, Tufts University, Tulane University, Vanderbilt University, Washington University, Yale University, Denison University, Hamilton College, Kenyon College, Oberlin College, Swarthmore College, Wesleyan College, Williams College, Barnard College, Bryn Mawr College, Smith College a Wellesley College. *Ibid.*, s. 291 – 292.

36 *Ibid.*, s.10.

vplyvnejších dvadsiatich horných percent Afroameričanov rástol od 70. rokov tým istým tempom ako v prípade belochov.³⁷

V prípade nízkoprijemových skupín Afroameričanov (spodných 20 percent) však naďalej dochádzalo k zaostávaniu za belochmi. Napriek všeobecnému ekonomickému progresu od 60. rokov stredná trieda Afroameričanov stále proporčne zaostáva v podiele v porovnaní s belochmi. Afroameričania mali tiež viac ako o polovicu menšiu šancu, že budú mať ročný príjem 50 000 USD ročne.³⁸ Bowen a Bok napriek tomu konštatujú, že „vstup toľkých vysoko vzdelaných černochoch na pozície manažérov a profesionálov je najdôležitejším úspechom Afroameričanov za ostatných dvadsať rokov“.³⁹

Podľa výsledkov štúdie *The Shape of the River* pre školy, ktoré prijali opatrenia na preferenčné zaobchádzanie s menšinami, ich akademické výsledky neboli sklamaním. Preferenčne prijatí študenti z menšín mali dobrý akademický potenciál, uspokojivo ukončovali štúdium na vysokých školách a uplatnili sa v praxi. Na vzorke piatich vybraných škôl (colleges) zistili, že 75 percent preferenčne prijatých študentov malo matematické skóre zo štandardizovaných testov SAT⁴⁰ vyššie ako národný priemer v prípade beloškých študentov. Z afroamerických študentov, ktorí končili štúdium v roku 1989, 75 percent promovalo do šiestich rokov po tom, ako nastúpili do školy. Ďalšie 4 percentá promovali v tom istom čase, ale po prechode na inú školu. Úspešnosť afroamerických študentov na profesionálnych školách (právo, ekonómia a medicína) bola tiež veľmi vysoká.⁴¹

Podľa ich dát až 90 percent študentov úspešne ukončilo štúdium. Afroamerickí študenti, ktorí boli preferenčne prijatí na elitné školy, mali až päťkrát vyššiu pravdepodobnosť, že ukončia po-

37 *Ibid.*, s. 11.

38 *Ibid.*

39 *Ibid.*

40 Štandardizovaný test využívaný pri prijímaní na vysoké školy v USA. Viac informácií je dostupných na: <https://sat.collegeboard.org/home>

41 Bowen a Bok, *supra* poznámka 20, s. 256 – 257.

stgraduálne alebo doktorandské štúdium. Súčasne sa ich šance na získanie lukratívneho zamestnania výrazne zvýšili. Dvadsať rokov po vyštudovaní na prestížnej škole afroamerickí muži zarábali v priemere 82 000 USD, čo predstavuje dvojnásobok priemerného zárobku pre afroamerických mužov s bakalárskym titulom v USA. V prípade Afroameričaniek ich priemerný zárobok dvadsať rokov po skončení školy dosahoval až 58 800 USD, čo je o 80 percent viac ako priemerný zárobok Afroameričaniek s bakalárskym titulom pre celú krajinu.⁴²

Okrem ekonomického úspechu afroamerickí absolventi elitných škôl boli vo väčšej miere zapojení do občianskych a komunitných aktivít. Podľa štúdie kohorty študentov maturujúcich v roku 1976, afroamerickí muži s oveľa vyššou pravdepodobnosťou zastávali vedúcu pozíciu pri občianskom a komunitnom organizovaní ako ich beloškí spolužiaci, najmä v oblasti sociálnych služieb, mládeže a školských aktivít. Podľa autorov Bowena a Boka tieto údaje potvrdzujú predpoklad elitných škôl o tom, že preferenčne prijatí menšinoví študenti budú významným prínosom pre svoje komunity.⁴³

Jedným z významných argumentov pre afirmatívne opatrenia bola podpora rôznorodosti na univerzitetnej pôde, ktorá by mala byť prínosom pre všetkých študentov. Diverzita študentov by mala napomáhať nielen pri prekonávaní predsudkov, ale aj pri rozvíjaní kritického myslenia a schopnosti nazerania na určitý problém z viacerých perspektív. Autori štúdie *The Shape of the River* poukazujú na pozitívny efekt aj v tomto smere. Podľa ich dát rovnako afroamerickí študenti ako ich beloškí spolužiaci mali pocit, že rôznorodé prostredie na univerzite prispelo výrazne k ich schopnostiam dobre vychádzať s ľuďmi patriacimi k odlišným rasovým a etnickým skupinám. Podľa ich zistení diverzita nevedla k sebasegregácii. Naopak, medzi študentmi pozorovali pomerné vysoký stupeň priateľstiev z rôznych rás.⁴⁴

42 *Ibid.*, s. 257.

43 *Ibid.*, s. 258.

44 *Ibid.*, s. 267.

2.3 Škodí afirmatívne opatrenia študentom, ktorým by mali pomáhať?

Azda jedna z najzásadnejších kritik afirmatívnych opatrení vychádza z obavy či opatrenia, ktoré majú menšinovým študentom pomôcť, no v skutočnosti im nepoškodia. *The Shape of the River* naznačuje, že výskum medzirasových vzťahov a súvisiacej skúsenosti so stigmatizáciou má mnoho aspektov. Napriek tomu a bez ohľadu na veľké množstvo názorov na hodnotu rozmanitosti (diverzity) vo vzdelávacom procese prišli Bowen a Bok k záveru, že „*niet pochybností o prevažne priaznivom vnímaní, ktoré je vlastné študentom všetkých rás, a o význame rozmanitosti pre ich vzdelávanie*“.⁴⁵ Absolventi tmavej pleti, ktorí sa na hodnotení zúčastnili, si svoju skúsenosť z navštevovania strednej školy vysoko cenili.⁴⁶ Ak by títo študenti trpeli stigmatizáciou, dala by sa odôvodnene predpokladať nižšia pravdepodobnosť, že štúdium ukončia, a menšia miera úspešnosti v profesionálnej kariére. Takisto by sme mohli právom očakávať, že svoju skúsenosť z vysokej školy budú hodnotiť negatívne.⁴⁷ Štúdia nepotvrdila ani tvrdenie, že študenti tmavej pleti trpia v dôsledku toho, že by ich ostatní vnímali ako menej schopných, pretože sú cieľovou skupinou (príjemcami) vyrovnávacích opatrení. Keby tento fenomén skutočne existoval, dôkazy by potvrdili, že títo študenti dosahujú lepšie výsledky v kariére, ak navštevujú strednú školu so študentmi, ktorí majú pri nástupe do školy podobné predpoklady a spôsobilosti. Ak by to bola pravda, študenti tmavej pleti by dosahovali lepšie študijné výsledky na takýchto stredných školách, keďže by netrpeli pocitmi menejcennosti, resp. stigmou, že sú privilegovaní na základe svojho rasového pôvodu – následkom čoho by ich schopnosti stratili hodnotu aj z ich vlastného pohľadu.⁴⁸ Práve naopak, Bowen a Bok zistili, že študenti tmavej pleti boli podstatne úspešnejší na výberových školách a tiež dosiahli

45 Bowen a Bok, *supra* poznámka 20, s. 216.

46 *Ibid.*

47 *Ibid.*, 261.

48 *Ibid.*, 263 – 264.

lukratívnejšiu kariéru než študenti tmavej pleti, ktorí absolvovali menej výberové školy.⁴⁹

Opačný názor zastávajú kritici afirmatívnych opatrení, ktorí poukazujú na tzv. fenomén nezhody (*angl. mismatch*). Asi najvýraznejšími predstaviteľmi takejto argumentácie sú Richard Sander spolu so Stuartom Taylorom, ktorí nedávno publikovali rozsiahlu empirickú štúdiu o tejto hypotéze nezhody.⁵⁰ Podľa ich názoru preferenčné zaobchádzanie (t. j. pridanie bodov v testoch SAT) spôsobuje, že menšínoví študenti sa dostávajú do prostredia, na ktoré nie sú akademicky pripravení. Dôsledkom toho častejšie odchádzajú zo školy a je tiež menej pravdepodobné, že budú navštevovať postgraduálne štúdium.⁵¹ Ako autori argumentujú: „*Predčasné ukončenie štúdia nie je dôsledok nedostatku talentu alebo schopnosti... sú to nezamýšľané dôsledky veľkých rasových preferencií, ktoré systematicky posúvajú študentov do akademického prostredia, ktoré ich paralyzuje náročnosťou.*“⁵² Študenti, ktorí mohli žiariť na menej prestížnych školách, sú v školách, kde sa študuje tempom, na ktoré nie sú pripravení. Profesor sa prispôbuje „stredú“ triedy uvádzajúc koncepty a termíny v tempe, ktoré je náročné aj pre najlepšie pripravených študentov. Slabá predchádzajúca akademická pripravenosť študentov spôsobuje, že končia s najhoršími známkami v triede, potvrdzujúc stereotyp o intelektuálnej menejcennosti afroamerických študentov. Takéto výsledky môžu u študentov spôsobovať paniku, pochybovanie o vlastných schopnostiach. To ďalej vytvára prekážky pri štúdiu, končiace sa predčasným odídením zo školy.⁵³

Hypotéza nezhody je založená na domnienke, že afirmatívne opatrenia sú fakticky preferenciami. Afirmatívne opatrenia boli pôvodne koncipované ako úsilie zabezpečiť „príležitosti“

49 *Ibid.*

50 Richard Sander a Stuart Taylor, Jr., *Mismatch: How Affirmative Action Hurts Students it's Intended to Help and Why Universities Won't Admit it* (New York: Basic Books, 2012).

51 *Ibid.*, s. 4.

52 *Ibid.*

53 *Ibid.*

pre všetkých. V kontexte vzdelávania išlo najmä o tzv. outreach programy, čiže podporovanie záujmu u menšinových študentov. To znamená vytvorenie kontaktov s výchovnými poradcami pôsobiacimi na stredných školách, kde študovali afroamerickí študenti. Znamenalo to tiež letné prípravné školy v lokalitách s vyšším zastúpením menšín. Išlo teda o outreach programy, ktoré sa snažia získať talentovaných študentov z menšín alebo majú formu prípravy.⁵⁴ Sander argumentuje, že v 60. až 70. rokoch minulého storočia sa školy posunuli od takejto podpory k rasovým preferenciám. Zistili, že aktivity smerujúce k podporovaniu záujmu sú nedostatočné na to, aby do svojich radov získali viac ako niekoľko menšinových študentov. Podľa ich tvrdenia preferencie postupne rástli a automatizovali sa. V roku 1980 viac ako tri štvrtiny afroamerických a väčšina hispánskych študentov neštudovala na elitných školách vďaka stratégiám povzbudzovania a vyhľadávania menšinových študentov, ale pomerne značným bodovým preferenciám.⁵⁵

Podľa Sandersa a Taylora preferenčné zaobchádzanie spôsobuje tzv. kaskádový domino efekt, ktorý má dosah aj na menej prestížne vzdelávacie inštitúcie. Ak si najprestížnejšie školy „vyberú“ najviac kvalifikovaných menšinových študentov, ktorí by podľa nich lepšie fungovali na menej elitných a teda aj náročných školách, k podobnému efektu nevyhnutne dôjde aj na takýchto školách. Tie si totiž môžu vyberať opäť z menej akademicky pripravených študentov. Autori argumentujú, že je potrebné zväčšiť rasové preferencie na to, aby si školy zachovali diverzitu.⁵⁶ Podľa nich môže byť štúdium na elitných školách pre nedostatočne akademicky pripravených študentov frustrujúci zážitok, ktorý ich nepodporí ani v ďalšej kariére, ale naopak.⁵⁷

Problémy afroamerických študentov opisujú Sander s Taylorom nasledujúco: „*Okrem pochybností o svojich schopnostiach študen-*

54 *Ibid.*, s. 16.

55 *Ibid.*

56 *Ibid.*, s 19 – 20.

57 *Ibid.*, s. 52 – 60.

ti si skôr či neskôr všimnú zaostávanie ostatných menšinových študentov. Ich osobné akademické problémy zrazu dostanú kolektívny rasový charakter. Nemusia si spájať existenciu problémov s preferenciami, keďže ich opakovane uistujú, že všetci, ktorí boli do školy prijatí, sú plne kvalifikovaní a je len na každom z nich, ako sa zhostí tejto príležitosti. Niektorí si to môžu vysvetlovať ako dôsledok nepriateľského prostredia na univerzite alebo diskriminácie zo strany profesorov. Akékoľvek vysvetlenie preváži, prirodzená reakcia každého človeka je sa stiahnuť do svojej rasovej enklávy, do komunity, kde sa študent môže cítiť ako-tak sebedovomo a kde lepšie ‚pasuje‘.⁵⁸

Na druhej strane, beloškých študentov môže takéto správanie odrádzať. Môžu si tiež všimnúť, že sú to práve študenti z menšín, ktorí „zaostávajú“, čo u nich môže podporiť vznik stereotypov. Sander a Taylor argumentujú, že čím sú väčšie rasové preferencie a čím je väčšia nezhoda, tým je pravdepodobnejšie, že k takýmto situáciám bude dochádzať.⁵⁹ Na rozdiel od Bowena a Boka sa Taylor so Sandersom vo svojej štúdiu odvolávajú na výskumy, podľa ktorých má nezhoda negatívny dosah na úspešné ukončenie vysokej školy. Školské výsledky zas na budúce zamestnanie.⁶⁰

Taylor so Sandersom podkladajú svoju tézu detailnou štúdiou z Kalifornskej univerzity. V Kalifornii boli totiž rasové preferencie zakázané v roku 1996 návrhom č. 209. To malo za následok enormné zvýšenie rozpočtu na aktivity podporujúce záujem u menšinových študentov. Podľa autorov dôsledkom nebolo zníženie podielu menšinových študentov. Naopak, v nasledujúcom školskom roku 1997/1998, keď boli rasové preferencie zakázané, sa celkovo zvýšil počet prijatých študentov o 12 percent. Celkovo pritom podiel belochoch klesol o 13 percent, Aziatov o 3 percentá, amerických Indiánov o 1 percento. U Afroameričanov pritom podiel študentov stúpol o 1 percento a Hispáncov o 7 percent. Sander s Taylorom, podobne ako iní kritici afirmatívnych opatrení, argumentujú, že študenti, ktorí sa prihlásili, boli lepšie

58 *Ibid.*, s. 99.

59 *Ibid.*, s. 100.

60 *Ibid.*, s. 106 – 111.

akademicky pripravení, čo vysvetľuje lepšie podiely končiacich študentov.⁶¹ Súčasne zákaz rasových preferencií prilákal menšinových študentov, ktorí, podľa ich argumentácie, nechceli byť posudzovaní respektíve zvýhodňovaní na základe svojej rasy (angl. *warming effect*).⁶²

Jednou z ústredných tém knihy Sander a Taylora je poukazovanie na nedostatok transparentnosti pri prijímacích procesoch a ich dosahu na menšinových študentov najmä zo strany právnických fakúlt.⁶³ Podľa autorov netransparentnosť v stupni preferenčného zaobchádzania napríklad spôsobuje to, že menšinoví študenti nie sú schopní posúdiť, do akej miery budú vystavení riziku nezhody, t. j. do akej miery akademicky zaostávajú za študentmi, ktorí sú prijímaní bez preferencií.

Prečo však takéto školy odmietajú takúto dáta zverejňovať a prečo vlastne odmietajú úprimnú debatu o afirmatívnych opatreniach? Prečo odmietajú práve v akademickom prostredí diskusiu, kde nevyhnutne patrí a kde je žiaduce otvorene a kriticky posudzovať tak realitu, ako aj nástroje, ktoré sa ju snažia meniť? Pozorovateľov zo Slovenska môže, naopak, zaujímať, prečo vlastne univerzity takéto programy prijímajú najmä s ohľadom na možné právne napadnutia, ktoré sa periodicky opakujú.

Sander s Taylorom ponúkajú zaujímavú odpoveď: „*Medzi Američanmi, a to najmä americkou elitou, existuje zásadné a zdieľané povedomie o tom, že Spojené štáty úspešne prekonali transformáciu v oblasti rasových postojov. Široko zdieľané normy rovnosti nahradili rasový kastovnícky systém založený na rasovej menejcennosti. ... všetci, samozrejme, vedia, že kde-tu sa rasizmus objavuje a že mnoho rasových predsudkov prekvitá. Mnohí, a nielen tí, ktorí sú na ľavej strane politického spektra, sa obávajú, že rasizmus sa môže opäť oživiť. Akademici a novinári sú si obzvlášť vedomí vlastnej zodpovednosti v úlohe napomáhať rozvíjať relatívne nedávno prijaté a nesmierne dôležité*

61 *Ibid.*, s. 132 – 135.

62 *Ibid.*, s. 137 – 139.

63 Pozri napríklad v *ibid.*, kapitolu 11.

normy rasovej rovnosti... Napriek tomu rovnosť vo výsledku sa ukazuje ako prchavý koncept. Bielo-čierna segregácia zostáva veľmi výrazná vo väčšine veľkých miest. Afroamerické domácnosti majú viac ako trikrát väčšiu pravdepodobnosť ako nehispanké belošké domácnosti, že budú žiť pod hranicou chudoby. Zohľadnenie rasy pri prijímacích pohovoroch na univerzitu je intuitívne zaujímavé a ako naštrbenie substantívnej rasovej nerovnosti vytvára predstavu, že občianskoprávna revolúcia uspela...“⁶⁴

Autori sa ďalej domnievajú, že úvahy o rasových preferenciách sú tabu, pretože poukazujú na rozdiely v akademických výsledkoch afroamerických študentov. Uznanie týchto odlišností akoby naznačovalo existenciu vnútorných rasovo determinovaných rozdielností, ktoré spôsobujú tieto odlišnosti.⁶⁵ „*Nálepka ‚rasista‘ je jednou z najsilnejších a obávaných nadávok v súčasnom americkom diskurze... byť rasistom implikuje intelektuálne zaostávanie, neschopnosť žiť v civilizovanej spoločnosti.*“⁶⁶ Podľa Taylora a Sandersa spochybnenie rasových preferencií môže byť negatívne vnímané práve ako nejaká forma rasizmu a môže tiež vyvolať zhoršenie medzirasových vzťahov na univerzitnej pôde.⁶⁷

Ak teda nie rasové preferencie, čo teda? V tejto časti argumentácie paradoxne autori akoby podkopávali svoju vlastnú argumentáciu. Na jednej strane argumentujú za výraznejšie posilnenie preferencií na základe socioekonomického statusu. Podľa nich v súčasnosti pomáhajú rasové preferencie najmä Afroameričanom z vyšších vrstiev, nie tým, ktorí sú znevýhodnení aj na základe socioekonomického statusu. Súčasne si nemyslia, že by bolo dobre zakázať celkovo afirmatívne opatrenia. Paradoxne podľa nich by zrušenie rasových preferencií viedlo, po prvé, k dramatickému poklesu afroamerických študentov (pripúšťajú, že asi drastickjšie, ako to bolo v prípade Kalifornie v roku 1996). Po druhé, zákaz namierený proti elitným školám má najmenšie

64 *Ibid.*, s. 179 – 180.

65 *Ibid.*, s. 180.

66 *Ibid.*, s. 180.

67 *Ibid.*, s. 180 – 183.

opodstatnenie, keďže prijímanú najmenšie preferencie. Po tretie, autori sa domnievali, že univerzity by aj tak mali tendenciu tento zákaz obchádzať čím by znásobili negatívny dosah nezhody.⁶⁸

Podľa nášho názoru v prípade, ak je nezhoda takým reálnym problémom, ako ho autori popisujú, ťažko si predstaviť, ako by mohlo pomôcť doplnenie socioekonomických indikátorov k presadzovaniu rôznorodosti tak, ako navrhujú. Jeho dôsledkom môže byť prijatie chudobných belošských študentov na úkor o niečo bohatších afroamerických študentov, čo je samo osebe pozitívne. Avšak toto nepomôže v odstránení rasovej segregácie a nerovnosti. Súčasne je otázne, či by v závislosti od veľkosti preferencií nedošlo k efektu nezhody aj pri chudobných belošských študentoch, ktorí tiež zrejme nenavštevovali najprestížnejšie stredné školy. Samozrejme, s výnimkou, ak by sa školám podarilo získať najtalentovanejších chudobných belošských študentov a motivovať ich štipendijnými programami. V každom prípade to nerieši problém existujúcich nerovností, ktorý, ako samotní autori priznávajú, v súčasnej americkej spoločnosti pretrváva. Alternatívne môže dôjsť k žiaducejšiemu efektu zvýšením zastúpenia chudobných afroamerických študentov. V tejto verzii sa naskytá otázka, či taktiež nedôjde k nežiaducim efektom nezhody, keďže je pravdepodobné, že budú zaostávať v dôsledku menej kvalitnej prípravy na stredných školách. To sa, samozrejme, nebude týkať mimoriadne talentovaných afroamerických študentov, ktorých súčasný systém s najväčšou pravdepodobnosťou zachytáva tiež. Totiž súčasťou afirmatívnych opatrení sú aj aktivity smerujúce k vyhľadávaniu menšinových študentov na stredných školách a ich príprava. Ako sa ukázalo, to samo osebe však nestačilo na to, aby sa výraznejšie zvýšil podiel afroamerických študentov.

Jedno z významných opatrení navrhovaných autormi smeruje k zvýšeniu transparentnosti pri odkrývaní rasových preferencií a monitorovania ich dosahu. Ich návrh sa skladá z troch komponentov:

68 *Ibid.*, s. 278 – 280.

- (1) Každá škola, ktorá používa rasové preferencie, by mala sprístupniť informácie o ich veľkosti. Každý prijatý študent by mal tiež dostať informácie o akademických výsledkoch študentov, ktorí boli prijatí s podobným skóre. Všetci prijatí študenti by mali dostať širšie dáta, o ktoré by popisovali prijímania a proces tvorby študentov, ich charakteristiky a výsledky.
- (2) Školy by mali poskytnúť všetky získateľné informácie, ktoré majú o akademických výsledkoch bývalých žiakov podľa výsledkov ich SAT skóre. Školy by sa tiež mali usilovať získať informácie o postgraduálnej kariére svojich bývalých študentov, ktoré by mohli poskytnúť nastupujúcim študentom. Pre študentov by mohli byť zaujímavé údaje o tom, aký podiel študentov s podobným skóre skončil, ako sa uplatnili na trhu práce po piatich rokoch a aké dosahovali priemerné zárobky. Pre právnické školy by to znamenalo aj informáciu o úspešnosti na advokátskych skúškach.
- (3) Dáta o úspešnosti študentov by podľa autorov mali byť verejne dostupné aj pre výskumníkov, tvorcov politik, masmédiá, ako aj kohokoľvek, kto by si chcel vyhodnotiť presnosť a kompletnosť informácií.

Podľa Sandera a Taylora by sprístupnenie takýchto informácií pomohlo menšinovým študentom vyhodnotiť riziko prihlásenia sa na takúto školu. Súčasne by takéto informácie pomohli k vytváraniu férovej a úprimnej diskusie o takýchto politikách u mladých ľudí, ako aj ich rodičov.⁶⁹

Autori tvrdia, že asi najzávažnejší protiargument proti takýmto opatreniam by bolo to, že by mohli kontraproduktívne vplyvať na sebedomie menšinových študentov, ak by sa sprístupnili dáta o ich slabých akademických výkonoch. Na takúto výčitku odpovedajú poukázaním na to, že práve slabé akademické výko-

69 *Ibid.*, s. 281 – 282.

ny a to, že ich nikto neupozornil, že majú výrazne negatívnejší dosah.⁷⁰

Posledným reformným návrhom je zakázanie štipendií priznaných na základe rasy. Podľa Sander a Taylora takéto štipendia nepodporujú rôznorodosť, pretože ju samy osebe nezvyšujú. Podľa nich fakulty sledujú takýmito štipendiami iba cieľ získať menšinových študentov, ktorých je medzi tými, ktorí majú šancu uspieť, stále veľmi málo. Keďže väčšina takýchto študentov je z rodín s dobrým finančným zázemím, takáto pomoc by sa významnejšie zišla chudobným beloškým alebo ázijským študentom.

Spoločný efekt týchto troch navrhovaných reformných opatrení by bol incentívou pre školy, ako zabezpečiť aj socioekonomickú rôznorodosť u svojich študentov a vyhli by sa veľkým rasovým preferenciám.⁷¹

Väčšina akademickej diskusie, ako tvrdí zástanca afirmatívnych opatrení Kennedy, bola proti hypotéze tzv. nezhody odmietavá. Podľa kritikov hypotézy nezhody Sander pripisuje nedostatočný význam výhode, ktorá vyplýva z navštevovania prestížnej školy v kontexte USA. Zameriava sa podľa neho neprimerane len na negatívne efekty vyplývajúce zo štúdia takejto školy, ignorujúc benefity takejto návštevy. „*Študenti, ktorí sú vystavení nezhode, môžu byť v prestížnom akademickom prostredí mentorovaní a inšpirovaní študentmi, ktorí majú lepšie vzdelanie a môžu tiež získať výhodu vyplývajúcu zo zdrojov takýchto škôl... pre rodičov nie je iracionálne, aby chceli mať svoje deti umiestnené v čo najlepšej škole (aj keď sú vystavení nezhode).*“⁷² Súčasne tiež podceňujú výhody štúdia na prestížnej škole, ktoré sa premietajú vo výrazne lepších zárobkoch po škole. Ako jeden zo Sanderových kritikov ďalej argumentuje, študenti, ktorí navštevujúci elitné školy, sa „*socializujú do návykov a možností elitizmu a získavajú celoživotné členstvo v elitných sieťach, do kto-*

70 *Ibid.*, s 283.

71 *Ibid.*, s 286.

72 Ayers a Brooks, reprodukované k Kennedy, *supra* poznámka 18, s. 129.

rých absolventi takýchto škôl automaticky patria... absolventi elitných škôl získavajú viditeľný a dlhodobý kredit u zamestnávateľov o tom, že získali všetky hodnotné zdroje, ktoré ponúkajú práve elitné školy... prospech z networkingu je taký zjavný, že by si jeden mohol myslieť, že by boli súčasťou väčšej evaluácie benefitov, ktoré vyplývajú z návštevy takejto inštitúcie. Napriek tomu ich Sander kompletne ignoruje... Byť absolventom Harvardu, Yale alebo Stanford pre absolventa znamená členstvo v exkluzívnom klube... vytvára možnosti na vzťahy medzi generáciami, ako aj oblastami expertízy a záujmov.“⁷³

Sanderovi kritici tiež poukazujú na efekt po tom, ako by boli rasové preferencie zakázané. Ako sám pripúšťa, v prípade elitných škôl by podiel študentov tvoril približne 1 až 2 percentá, pričom teraz je to okolo 8 až 9 percent. Podľa jeho odhadov by sa však podiel afroamerických študentov na menej prestížnych školách nezmenil. Jeho kritici však predpovedajú, že podiel afroamerických študentov by klesol oveľa výraznejšie, a to aj na menej kvalitných školách, takmer o dve tretiny. Štúdium práva by sa stalo tiež oveľa menej atraktívne a pre mnohých študentov oveľa vzdialenejšou metou.⁷⁴

Napokon sa autori pokúsili na základe dostupných výskumov vyvrátiť aj výskum hypotézy nezhody. Podľa nich výskumy naznačujú opačné dôsledky.⁷⁵ Napríklad Bowenova štúdia z roku 2009, ktorá sa zameriava na študentov, ktorí nastúpili na vybrané verejné univerzity v roku 1999, poukázala na to, že afroamerickí muži, ktorí nastúpili na tieto školy, ich oveľa častejšie úspešne ukončili ako tí, ktorí mali v roku 1999 rovnaké GPA skóre a išli na menej prestížnu školu. Podobne to bolo u latino študentov, u ktorých bola korelácia s pozitívnym ukončením školy a výberovosťou školy ešte vyššia.⁷⁶

73 Wilkins, reprodukované v *ibid.*, s 130.

74 *Ibid.*, s. 130.

75 *Ibid.*, s. 26.

76 *Ibid.*, s. 27 a zdroje tam citované.

V kontexte posledného prípadu *Fisher vs. Univerzita v Texase* sa aspektu hypotézy nezhody venuje vo svojom *amicus brief* aj skupina prestížnych vedcov v oblasti vzdelávania. Na príklade niekoľkých štúdií argumentovali, že neplatí, že by eliminácia rasovo citlivých prijímacích pohovov viedla k zvýšeniu počtu afroamerických študentov o 7,9 percenta. Podľa autorov *amicus brief* profesor Sander údajne používal staré dáta, ktoré nereflektujú súčasné trendy a preceňujú počet prihlášok od afroamerických študentov. Autori ďalej poukazujú na slabosti jeho štatistických metód a z nich vyplývajúcich korelácií, ako aj nedostatky v analýze výstupov zo vzdelávacieho systému a úspechu na advokátskych skúškach. Naopak, jeho dáta poukazujú na to, že v dôsledku zrušenia rasovo citlivého prijímania by došlo k výrazne nižšiemu podielu nových afroamerických právnikov.⁷⁷

Napriek tejto kritike Sanderovej hypotézy nezhody si dáta, na ktoré poukázal a ktoré sa týkajú zvýšeného podielu afroamerických študentov, ktorí predčasne ukončujú školu, žiadajú vysvetlenie. Ak je pravdou, že sú dôsledkom nepriateľského prostredia na univerzitách, je dôležité tomuto aspektu venovať náležitú pozornosť.⁷⁸

2.4 Najvyšší súd USA a diskusia o afirmatívnych opatreniach

2.4.1 Regents of the University of California vs. Bakke

Afirmatívne opatrenia boli od svojho prijímania už niekoľkokrát vystavené preskúmvaniu zo strany Najvyššieho súdu Spojených štátov amerických. Vo svojej rozhodovacej činnosti postupne vyrýsovali právne limity prijímaných opatrení. V roku 1974 prišla prvá právna výzva takýchto opatrení od Allana Bakkeho, ktorý

⁷⁷ *Ibid.*, s. 29 – 30.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 132 – 133. Pozri aj ku kritike hypotézy nezhody, v kapitole 2.5, nižšie.

sa súdil s Kalifornskou univerzitou v Davise. Bakke bol veteránom z vietnamskej vojny nórskeho pôvodu, ktorý sa vo svojich 30. rokoch usiloval vyštudovať medicínu a stať sa lekárom (*Regents of the University of California vs. Bakke*, U.S. 265 (1978)). Po tom čo, ho odmietla Kalifornská univerzita v roku 1972 a následne niekoľko ďalších univerzít v roku 1974, sa rozhodol s Kalifornskou univerzitou súdiť.

Univerzita v tom čase pri prijímacom konaní rezervovala 16 miest zo 100 pre znevýhodnené skupiny: Afroameričanov, Aziatov, Indiánov a Hispáncov. Všetci, ktorí sa dostali na rezervované miesta, dosahovali výrazne nižší počet bodov ako Bakke.⁷⁹ Predtým, ako univerzita zaviedla tento program, tvorili menšinoví študenti len nepatrné percento prijatých študentov. Napríklad v roku 1968 boli v jednej 50člennej triede len traja menšinoví študenti ázijského pôvodu. Do školy sa nedostal žiadny Afroameričan alebo Hispánc.

Po zavedení programu v roku 1970 sa počet prijatých právnikov zvýšil na 100. Počet menšinových študentov v školskom roku 1971, ktorí sa do školy dostali prostredníctvom špeciálneho programu, bol 15 (štyria Afroameričania, deväť Hispáncov a dvaja Aziati). Súčasne sa do školy regulárne dostali dvaja Aziati a jeden Afroameričan. V roku 1974, keď Bakkeho druhýkrát odmietli, sa prostredníctvom špeciálneho programu pre menšiny do školy dostalo šesť Afroameričanov, sedem Hispáncov a traja Aziati. Cez regulárny program sa v tom roku nedostal ani jeden Afroameričan. Uspeli však štyria Hispánci a päť študentov ázijského pôvodu. Zvyšné miesta boli teda pravdepodobne obsadené bielymi študentmi.⁸⁰

Bakke vo svojej žalobe, ktorou sa napokon zaoberal aj Najvyšší súd, namietol, že takáto preferenčná politika porušila jeho právo na rovnakú ochranu. Napriek tomu, že súd prvého stupňa považoval kvóty za porušenie práva na rovnaké zaobchádzanie,

79 *Ibid.*, s. 183.

80 *Ibid.*, s. 184.

škole nenariadil prijatie Bakkeho. Podľa názoru súdu totiž Bakke nedokázal, že by ho prijali, keby takýto program neexistoval. Kalifornský najvyšší súd dal naopak za pravdu Bakkemu. Sudca Mosk, ktorý písal väčšinové rozhodnutie (v prípade výsledku šesť proti jednému) uznal argument o potrebe pomoci menšinám: „*Na dosiahnutie rovnosti amerického cieľa skutočnej rovnosti v príležitostiach medzi všetkými rasami, je potrebné urobiť viac, ako len odstrániť formálne bariéry, pri absencii špeciálnej asistencie sa menšiny stanú len nekončiacou sa skupinou na spodku spoločnosti, ktorá stratila svoju schopnosť sa posunúť nahor.*“⁸¹ Napriek tomu, že Mosk nepoprel dôležitosť argumentu o extra pomoci menšinám, uviedol, že existujú ďalšie dôležitejšie aspekty verejnej politiky, ktoré sú proti preferenčnému prijímaniu založenému na základe rasy.

„Rozdelujúci efekt takýchto preferencií nevyžaduje ďalšie vysvetlenie a vyvstávajú vážne pochybnosti o tom, či výhody pre niektorých sú hodné nutných nákladov na rasovú harmóniu. Prílišný dôraz na rasu ako kritérium bude nepochybne kontraproduktívne: odmeny a pokuty, úspechy a neúspechy budú zjavne vnímané v rasovom kontexte počas a po ukončení školskej dochádzky. Praktické problémy zaiste vyvstanú pri identifikácii skupín, ktoré majú byť uprednostňované, alebo pri špecifikácii počtov a preferencií raz identifikovaných na zmenu alebo zrušenie: ľudská povaha je taká, že preferovaná menšina nebude ochotná sa vzdať výhod, ak pominú dôvody na ich preferovanie. Hádám najdôležitejšie je, že ústavný princíp, ktorý by ústave umožňoval diskrimináciu na základe rasy – proti akejkoľvek rase – je nebezpečným konceptom, ktorý bojuje s potenciálnym zneužitím situácie, ktoré môže predstavovať výrazne menej žiaduce ciele ako v tomto prípade.“

Súd preto nariadil univerzite, aby dokázala, že by Bakke pri absencii programu nebol prijatý. Keďže toto dôkazné bremeno nezvládla, Bakke mal umožnený prístup na univerzitu. Kalifornská univerzita sa následne odvolala na Najvyšší súd USA. V dlho očakávanom rozhodnutí rozdelenie sudcov odrážalo nálady v spoločnosti. Štyria súhlasili s rozhodnutím kalifornského súdu. Štyria, naopak, si nemysleli, že by preferenčné zaobchádzanie

81 Reprodukované v *ibid.*, s. 185 – 186.

s menšinovými študentmi bolo v rozpore so zákonom o občianskych právach (Civil rights act) a štrnástym ústavným dodatkom, ktorý zaručuje rovnú ochranu zákona.

Pri takomto rozložení bolo preto rozhodujúce rozhodnutie sudcu Lewisa F. Powella. Powellove rozhodnutie tak vyformovalo politiku aj rozhodovanie súdov až dodnes. Powell čiastočne súhlasil a čiastočne nesúhlasil s rozhodnutím kalifornského najvyššieho súdu.⁸² Súhlasil s tým, že Bakke mal byť prijatý do školy s tým, že tento konkrétny spôsob rasovej preferencie bol v rozpore so štrnástym dodatkom. Nesúhlasil však v tom, že štrnásty dodatok bráni zobrať do úvahy rasu ako faktor pri rozhodovaní sa o prístupe k vzdelaniu. Jeho argument nebol založený na prijímaní preferenčných opatrení s cieľom odstrániť predchádzajúcu diskrimináciu. Dokonca varoval pred tým, že toto „je amorfný koncept poškodenia, ktorý môže byť nekonečne dlhý tým, ako dávno siaha do minulosti“.⁸³ Powell prijal argument žalobcu o tom, že zabezpečenie diverzity na vysokej škole je legitímnym cieľom verejných politík a ústavne prípustným cieľom pre inštitúcie vyššieho vzdelávania.⁸⁴ Odvolávajúc sa na rozhodnutie v prípade *Keyshian* Powell argumentoval, že práve rôznorodosť je jedným z dôležitých predpokladov pri formovaní atmosféry premýšľania, experimentovania a tvorby. Univerzity by práve preto mali mať možnosť vytvoriť si zloženie študentov, ktorí budú takéto prostredie vytvárať.⁸⁵ Avšak etnická rôznorodosť je len jednou z množstva faktorov, ktoré by mala univerzita vziať do úvahy pri vytváraní heterogenity v školách. Powell neprijal argument školy o tom, že rezervovanie miest pre etnické menšiny je jedinou nevyhnutnou stratégiou na zabezpečovanie rôznorodosti na univerzitách. Rasa by mala byť jedným z viacerých faktorov, ktoré sa berú do úvahy, ako je výnimočný osobný talent, unikátna pracovná alebo dobrovoľnícka skúsenosť, potenciál byť vodcom, vyzretosť, osobná história prekonávania znevýhodnenia,

82 *Regents of the University of California vs. Bakke* 438 U.S. 265, s. 267 – 268.

83 *Ibid.*, s. 308.

84 *Ibid.*, s. 312.

85 *Ibid.*, s. 314.

schopnosť komunikovať s chudobnými a podobne. Jednoducho ústavne prípustný je len program, ktorý je dostatočne flexibilný voči všetkým aspektom diverzity a pritom im dáva rovnaký základ a váhu na uznanie.⁸⁶

Rozhodnutie v prípade Bakkeho vyvolalo množstvo rozporuplných reakcií. Sklamané boli obe strany. Aj tí, ktorí boli presvedčení, že preferenčné zaobchádzanie je protiústavné. Aj tí, ktorí si mysleli, že je odôvodnením rozdielneho zaobchádzania minulej a prebiehajúcej diskriminácie. Zástancovia afirmatívnych preferencií v prvom rade vnímali Powellove zdôvodnenie ako svoju prekážku. Lerone Bennette, Jr. rozhodnutie okomentoval slovami, že „posiela černochoch na koniec radu“.⁸⁷ Neskôr sa zástancovia afirmatívnych opatrení zamerali na pozitívne aspekty rozhodnutia a hľadali možnosti, ako ústavne zohľadniť rasu pri prijímaní na vysoké školy.⁸⁸ Kritici preferenčných opatrení, naopak, komentovali toto obdobie slovami ako „*Bakke dal zelenú na tiché pokračovanie rasových preferencií takých veľkých a nevyhnutných pre približné zachovanie podielov černochoch a Hispáncov*“.⁸⁹

2.4.2 Hopwood vs. Texas

Ďalšími významnými prípadmi vypočutými pred Najvyšším súdom USA boli sťažnosti proti programu právnickej fakulty University of Michigan z roku 2003. Za zmienku však stojí prípad, ktorý síce najvyšší súd odmietol vypočuť, ale kde sa sudcovia odvolacieho súdu pre piaty obvod výrazne odklonili od zdôvodnenia v prípade Bakke. Ide o prvý úspešný prípad, ktorý spochybnil preferenčné zaobchádzanie.

V prípade *Hopwood vs. Texas* išlo opäť o právnu výzvu preferenčného zaobchádzania právnickej fakulty na univerzite v Texase. Cheryl Hopwood bola spoločne s ďalšími tromi uchádzačmi

86 *Ibid.*, s. 318.

87 Reprodukované v Kennedy, *supra* poznámka 18, s. 188.

88 *Ibid.*, s. 188.

89 Sanders a Taylor, *supra* poznámka 50, s. 203 – 204.

o štúdium na právnickej fakulte v roku 1992 odmietnutá. Vo svojej sťažnosti argumentovala, že bola obeťou obrátenej diskriminácie. Sťažovatelia argumentovali, že mali ústavné právo na to, aby boli ohodnotení právnickou fakultou v Texase v procese, v ktorom by celkovo absentovali rasové preferencie. Prvostupňový súd sa pridržiaval precedensu *Bakke* a uviedol, že právnická fakulta môže naďalej používať rasové preferencie. Na dovolacom súde sudca Smith, píšuci za majoritu, toto rozhodnutie zmenil. Právnická fakulta nemohla používať rasu ako faktor pri prijímaní. Argumentoval, že *Powellove* zdôvodnenie (ktoré bolo napokon zásadné) nebolo záväzné, keďže sa k nemu nepripojili ďalší sudcovia.

Právnická fakulta v Texase patrí medzi najprestížnejšie právnicke školy v Spojených štátoch. Štandardne sa umiestňuje v prvej dvadsiatke najlepších škôl. Prijímací proces na túto školu je preto vysoko kompetitívny. Každý rok sa na fakultu hlásil približne 4 000 uchádzačov, pričom 900 študentom sa ponúkne prijatie na to, aby vytvorili vstupný ročník z približne 500 študentov. Množstvo z nich patrí pritom medzi najlepších študentov v krajine. Fakulta sa tak pri prijímaní rozhoduje na základe LSAT skóre (angl. *Law School Aptitude Test*), ako aj individuálneho posudzovania každého žiadateľa pri interpretácii jeho skóre. Pri tomto individuálnom interpretovaní skóre sa brali do úvahy ďalšie nekvantifikovateľné faktory. Právnická fakulta tak zohľadňovala predchádzajúce vzdelanie, skúsenosti, ako aj perspektívy na ďalšie vzdelávanie a, samozrejme, to, čo uchádzač prinášal pre fakultu.

Na základe tohto hodnotenia boli všetci kandidáti rozdelení do troch skupín: 1. pravdepodobne prijatí, 2. pravdepodobne odmietnutí a 3. ponechaní na ďalšie voľné uváženie. Práve toto zaradenie určovalo, aké extenzívne bude jeho ďalšie zvažovanie prihlášky. Takmer všetci uchádzači v prvej kategórii dostali pozvanie na prijatie. Iba približne päť až desať percent kandidátov v tejto kategórii bolo premiestnených do „zóny voľného uvažovania“, najčastejšie pre slabé predchádzajúce vzdelanie. Rovnako ako aj študenti zaradení do kategórie pravdepodobne

odmietnutí dostali len veľmi málo ďalšieho uváženia. Ich spisy prechádzali jeden alebo dvaja profesori, ktorí ich mohli presunúť v prípade, ak si mysleli, že ich hodnotenie nedostatočne odráža ich potenciál súťažiť na právnickej fakulte. Škola venovala najviac pozornosti prihláškam, ktoré boli „uprostred“. S výnimkou Afroameričanov a študentov mexického pôvodu boli tieto prihlášky rozdelené do skupín po tridsať. O každej rozhodoval podvýbor prijímacieho výboru zložený z troch členov. Každý z členov tohto podvýboru mohol rozdeliť približne deväť až jedenásť svojich hlasov medzi tieto prihlášky. Predseda podvýboru mal právo veta. V prípade ak určitý kandidát dostal dva alebo tri hlasy, dostal ponuku na prijatie. Ak dostal jeden hlas, bol zaradený na zoznam čakateľov. Tí, ktorí nedostali hlas, nedostali ponuku na prijatie.

S prihláškami od afroamerických a hispánskych študentov škola zaobchádzala rozdielne. V prvom kole na základe udeleňného skóre po prvom prezeraní (t. j. po zohľadnení LSTA skóre a individuálneho hodnotenia), boli posudzované zmierlivejšie s cieľom vyššieho prijatia. Napríklad v roku 1992 na to, aby sa študent dostal do kategórie pravdepodobné prijatie, potreboval 199 bodov. V prípade uprednostňovaných menších to bolo o desať bodov menej. Do kategórie pravdepodobné odmietnutie škola zaradovovala so skóre 192 bodov a nižšie v prípade majority a nepreferovaných menších. V prípade uprednostňovaných menších to bolo pri skóre 179 a menej bodov. Tieto rozdiely pri triedení spôsobovali výrazné rozdielne zaobchádzania s ohľadom na výsledky testov LSAT. V roku 1992 bieli uchádzači o štúdium dosahovali priemerne 164 bodov, Američania mexického pôvodu 158 bodov, Afroameričania 157 bodov a uchádzači v kategórii iné menšiny 160 bodov.⁹⁰ Tieto odlišné štandardy mali, podľa súdu, výrazný vplyv na šance uchádzačov dostať sa do školy. V roku 1992 boli v kategórii predpokladané odmietnutie uchádzači so skóre 192 a nižšie v prípade belochoch. V prípade preferovaných menších až 189 a nižšie. Pre kandidátov, ktorí boli v tomto rozpätí

90 *Hopwood et al. vs. State of Texas* (1996), The US Court of Appeals for the Fifth Circuit, s. 1 – 7.

(189 – 192 bodov), 100 percent černochoom a 90 percentám Američanov mexického pôvodu sa ponúklo miesto v škole. V prípade belochov to bolo len 6 percent. Škola mala za cieľ prijať triedu, v ktorej by bolo 10 percent Američanov mexického pôvodu a 5 percent Afroameričanov.⁹¹

Okrem znížených bodových hodnotení prijímaných menšinových študentov mala fakulta paralelný systém vyhodnocovania prihlášok od menšinových študentov. Všetky prijaté prihlášky od menšinových študentov (t. j. kde študenti vyznačili prináležanie k menšine) boli vyhodnocované paralelne menšinovou trojčlennou subkomisiou, ktorá sa stretávala a diskutovala o každom menšinovom kandidátovi. Ako uvádza súd, napriek tomu, že subkomisia mala len reportovať k prijímacej komisii, jej odporúčania boli fakticky finálne. Právnická fakulta mala tiež oddelené čakacie listiny na základe rasy a bydliska. Takže aj keď sa menšinovým uchádzačom neponúklo miesto v škole, ich šance, že im bude v druhom kole⁹² ponúknuté, bolo vyššie práve pre umiestnenie na tejto paralelnej čakacej listine.

Hopwood a ďalší traja sťažovatelia sa prihlásili na právnickú fakultu Texaskej Univerzity v roku 1992. Všetci boli so skóre medzi 197 – 199 v kategórii ďalšieho zvažovania. Ich prihlášky prešli ďalším kolom rozhodovania cez jednotlivé subkomisie, pričom každá dostala jeden alebo žiadny hlas. Argumentovali, že postup školy bol v rozpore s právom na rovnaké zaobchádzanie garantovaným štrnástym dodatkom. Žiadali tiež primerané zadostučinenie a odškodnenie. Súd prvého stupňa rozhodol, že ich právo porušené bolo, ale udelil im len symbolické odškodnenie vo výške jedného amerického dolára. Súd tiež škole nenariadil ich prijatie, len možnosť sa opätovne prihlásiť bez povinnosti uhradiť poplatok za prijímacie pohovory.⁹³

91 *Ibid.*, s. 10 – 11.

92 *Ibid.*, s. 11.

93 *Ibid.* s. 12 – 15.

Odvolaací súd piateho obvodu uznal potrebu prísneho hodnotenia postupu školy, keďže išlo o podozrenie založené na rasovej diskriminácii (angl. *strict scrutiny*). Sudca Smith sa však pri zdôvodňovaní majoritného rozhodnutia nedržal argumentácie sudcu Powella v prípade Bakke. Podľa Smitha napriek tomu, že Powellovo stanovisko bolo rozhodujúce, argument rôznorodosti ako pádneho dôvodu odlišného zaobchádzania neprijali žiadni ďalší rozhodujúci sudcovia.⁹⁴ Smith sa oprel o ďalšie prípady najvyššieho súdu, týkajúce sa iných oblastí, ako je vysokoškolské vzdelávanie, v ktorých súd neprijal argument o tom, že rôznorodosť dominuje ako pádny štátny záujem. Teda záujem, ktorý môže prejsť prísny testom preskúmania rasovo založeného odlišného zaobchádzania.⁹⁵ Podľa sudcu Smitha „*niekedy sa hovorí, že rasa je zdôvodnená v kontexte rôznorodosti, nie sama osebe, ale ako proxy kategória pre iné charakteristiky, ktorým inštitúcie pripisujú dôležitosť... nanešťastie, tento prístup jednoducho replikuje tú istú krivdu, ktorú sa snaží štrnásty dodatok odstrániť. To je predpoklad, že určití jednotlivci majú individuálne charakteristiky len preto, že sú členmi určitých skupín. Tento predpoklad však neunesie bremeno prísneho posudzovania*“.⁹⁶ Napriek množstvu protestov najvyšší súd odmietol prijať tento prípad na svoje preskúmanie. Trvalo ďalších 7 rokov, kým prijal na svoje preskúmanie prípad preferenčného zaobchádzania menšinových študentov na univerzitách.⁹⁷

2.4.3 Grutter vs. Bollinger a Gratz vs. Bollinger

Grutter a Gratz sú dva prípady rozhodnuté spoločne najvyšším súdom v roku 2003, týkajúce sa Michiganskej univerzity. V jednom sťažovateľka Jennifer Gratz a sťažovateľ Patrick Hamacher boli v roku 1997 odmietnutí fakultou literatúry, vedy a umenia (angl. *Literature, Science and Arts (LSA)*). Barbara Grutter sa v roku 1997 nedostala na právnickú fakultu rovnakej univerzity. Gratz,

94 *Ibid.*, s. 20 – 21 a 27.

95 *Ibid.*, s. 27.

96 *Ibid.*, s. 30.

97 Kennedy, *supra* poznámka 18, s. 207.

Hamacher aj Grutter argumentovali, že boli znevýhodnení v dôsledku rasových preferenčných politík univerzity.

Okresný sudca sa v prípade Gratz držal precedensu Bakke a zdôvodnenia sudcu Powella, podľa ktorého je rôznorodosť pádnym zdôvodnením úzko vymedzeného programu prijímania, ktorý berie do úvahy rasu ako jedno z kritérií pri prijímaní na univerzitu. Podľa sudcu program LSA spĺňal kritériá vymedzené v rozhodnutí Bakke.

V prípade Grutter dal okresný súd za pravdu sťažovateľke. Odvolací súd šiesteho obvodu toto rozhodnutie zrušil. Sudca Boyce, F. Martin, píšuci za väčšinu, považoval zdôvodnenie sudcu Powella v prípade Bakke za relevantný precedens, ktorého kritériá prijímacia politika právnickej fakulty Michiganskej univerzity spĺňa. Rozhodnutie v prípade Grutter vyvolalo značné vnútorné konflikty medzi sudcami čakajúc na rozhodovanie v prípade Gratz. Do sporu vstúpil najvyšší súd, ktorý využil možnosť preskočenia jednej inštancie a spojenia oboch prípadov do jednej veci.⁹⁸

Najvyšší súd podržal predchádzajúci precedens v prípade Bakke a Powellov argument o rôznorodosť o ústavne pádnom dôvode odlišného zaobchádzania. Súčasne tiež podporili Powellovu argumentáciu zužujúceho výkladu prípustných techník na dosiahnutie tohto cieľa. Rasa, podľa Powella, môže byť len jedným z kritérií pri komplexnom posudzovaní uchádzačov o štúdium. Vychádzajúc z tejto logiky, proces prijímania právnickej fakulty v prípade Grutter bol v súlade s ústavou. Naopak, LSA v prípade Gratz prehrala. Pomerne neočakávané rozhodnutie Gratz písala konzervatívna sudkyňa Sandra O' Connor. Tá vo svojej predchádzajúcej činnosti odmietla rôznorodosť ako pádný záujem v prípade masmediálneho vysielania. V prípade vysokoškolského štúdia ho podržala.⁹⁹

98 *Ibid.*, s. 207 – 208.

99 *Ibid.*, s. 209 – 210.

Právnická fakulta Michiganskej univerzity patrí medzi najprestížnejšie právnické školy v Spojených štátoch. Ročne dostane približne 3 500 prihlášok, z ktorých má zostaviť prvý ročník približne s jednou desatinou študentov. Právnická fakulta si kládla za cieľ vytvoriť zloženie študentov tak, aby bolo dostatočne rôznorodé. V roku 1992 požiadal dekan právnickej školy samostatnú komisiu o vypracovanie prijímacej politiky tak, aby rešpektovala úzko vymedzené možnosti preferenčného zaobchádzania podľa prípadu Bakke. Následne ju fakulta jednohlasne prijala.

Stratégia prepájala dôraz s akademickými schopnosťami a flexibilným hodnotením talentu, skúseností a potenciálu každého záujemcu. Každý uchádzač bol samostatne vyhodnocovaný na základe informácií dostupných v jeho prihláške. Tá obsahovala motivačný list, odporúčacie listy a esej o tom, ako by študent prispel k životu a rôznorodosti na fakulte. Prijímacia komisia musela súčasne prihliadnúť na výsledky testov LSAT (angl. *law school admissions test*), ktoré sú ukazovateľom, aj keď nie perfektným predpokladom úspechu na právnickej fakulte.¹⁰⁰ Žiadny študent nemohol byť prijatý, o ktorom by bolo možné predpokladať, že bude mať v škole akademické problémy. Na druhej strane, ani najvyššie dosiahnuté skóre v LSAT nezaručovalo jeho alebo jej prijatie na univerzitu. Obdobne ani najnižšie skóre neznamenal automatické odmietnutie prihlášky. Prijímacia komisia mala úlohu hodnotiť známky a testy spoločne s ďalšími kritériami dôležitými pre vzdelávanie na právnickej fakulte. Takými kritériami bol napríklad entuziazmus tých, ktorí študentom pripravili odporúčacie testy, výber predmetov na bakalárskom stupni vzdelávania alebo hodnotenie toho, ako študent alebo študentka prispievajú k intelektuálnemu a spoločenskému životu na fakulte.

Škola uznávala rôzne zdroje rôznorodosti. K rasovej a etnickej rôznorodosti sa dlhodobo hlási najmä z dôvodu predchádzajúcej dlhoročnej diskriminácie študentov afroamerického, hispánske-

100 *Grutter vs. Bollinger*, 539 U.S. 306 (2003).

ho a indiánskeho pôvodu. Škola presadzovala vytváranie kritickej masy menšinových študentov.¹⁰¹

Barbara Grutter bola beloška, ktorá sa prihlásila na právnickú fakultu v roku 1996 s LSAT skóre 161 a priemerným 3,8 hodnotením známok.¹⁰² Právnická fakulta ju najskôr zaradila na zoznam čakatelov a následne jej prihlášku odmietla. Barbara Gutter vo svojej sťažnosti argumentovala, že bola diskriminovaná na základe rozporu so štrnástym dodatkom, keďže škola dávala vyššiu šancu na prijatie menšinovým študentom s podobnými výsledkami.¹⁰³ Gutter žiadala odškodnenie, rovnako ako aj ponuku miesta v škole.

Právnická fakulta vo svojej obhajobe zdôraznila, že zohľadňovala rasu spoločne s ďalšími faktormi. Riaditeľ prijímacieho oddelenia uviedol, že škola nesledovala žiadne konkrétne čísla ani percentuálne podiely menšinových študentov. Vytvorenie kritickej masy chápali ako zmysluplný podiel znevýhodnených študentov tak, aby nedochádzalo k rasovej izolácii. Rasa sa pri prijímacom rozhovore zohľadňovala individuálne spoločne s ďalšími charakteristikami uchádzačov.

Grutter naopak poukázala na štatistiky, podľa ktorých členstvo v menšine bolo extrémne silným faktorom v rozhodnutí o prijatí. Na druhej strane právnická fakulta poskytla dáta o predpokladoch zastúpenia menšín v prípade, ak by sa rasa uchádzačov nezohľadňovala. Menšinoví študenti by tvorili iba 4 percentá študentov namiesto vtedajších 14,5 percenta.

Sandar O'Connor, píšuca za väčšinu sudcov najvyššieho súdu, pripomenula, že súd sa k problému vracia po 25 rokoch. Jediným dôvodom odlišného zaobchádzania môže byť ambícia vytvoriť rôznorodý kolektív študentov, nevyhnutný na plnenie úlohy ta-

101 *Ibid.*, časť A, väčšinového rozhodnutia pripraveného sudkyňou Sandrou O'Connor.

102 Priemerné hodnotenie v celonárodnom meradle 3,0 pre všetkých študentov.

103 *Ibid.*, časť B, citácia žaloby sťažovateľky, s. 33 – 34 reprodukováaná v *ibid.*

kejšto vzdelávacej inštitúcie.¹⁰⁴ Súčasne podčiarkla význam verejného vzdelávania a dôležitosť ochrany akademických slobôd pri plnení svojho poslania. Získanie rôznorodého študentského telesa považovala za primeraný záujem právnickej fakulty. Vo svojej argumentácii ďalej poukázala na množstvo odborných štúdií, ktoré potvrdzujú, že rôznorodé prostredie lepšie pripravuje študentov na zamestnanie na globálnom trhu, vo verejných funkciách a dokonca aj v armáde. O'Connor argumentovala, že aby spoločenský lídri mali legitimitu v očiach verejnosti, je potrebné vytvoriť priestor na to, aby cesta k takýmto pozíciám bola viditeľne otvorená pre kvalifikovaných jednotlivcov z každej rasy a etnickej príslušnosti. Opierajúc sa o predchádzajúcu judikatúru najvyššieho súdu zdôraznila, že právnické fakulty nemôžu plniť svoju úlohu efektívne, pokiaľ sú izolované od jednotlivcov a inštitúcií, s ktorými prichádzajú do kontaktu. Prístup k právnickému vzdelaniu musí byť preto inkluzívny pre všetkých kvalifikovaných a talentovaných jednotlivcov z každej rasy a etnicity tak, aby mal každý člen americkej heterogénnej spoločnosti šancu získať vzdelanie potrebné na dosiahnutie spoločenského úspechu.

Práve preto, aby sa školy vyhli stereotypom, je dôležité sa vyhýbať tomu, aby boli v škole zastúpení menšinoví študenti len ojedinele ako token. Tak človeka formuje to, v akom náboženstve je vychovávaný, tak získava aj unikátnu skúsenosť práve preto, že je rasovou menšinou v spoločnosti.

O'Connor zdôraznila, že takéto programy škôl nemôžu byť založené na kvótach. Automatické zaradovanie uchádzačov na základe jednej takejšto „mäkkejš“ premennej, je neprípustné. Kvóty zamedzujú tomu, aby medzi sebou uchádzači súperili. Rasa môže byť len jedným z plus faktorov určitého uchádzača. Program pritom musí byť dostatočne pružný na to, aby zohľadnil všetky aspekty rôznorodosti, dal ich na rovnakú úroveň, aj keď nie nevyhnutne s rovnakou váhou. Samotný fakt, že univerzita nemá kvóty, nie je dostačujúci na to, aby spĺňal tento test. Program

104 *Ibid.*, časť B.

právnickej fakulty Michiganskej univerzity týmto testom prešiel. Na záver sudkyňa zdôraznila, že každé rasovo citlivé prijímanie je iba dočasnej povahy a navrhla postupné obmedzovanie tejto politiky v nasledujúcich 25 rokoch – to znamená do roku 2028.

Druhý prípad v spojenom rozhodovaní najvyššieho súdu *Gratz vs. Bollinger* sa týkal spôsobu prijímania na FLSA Michiganskej univerzity. Sťažovatelia Jennifer Gratz spoločne s Patrickom Hammacherom, obaja kaukazského rasového pôvodu, sa hlásili na fakultu v rokoch 1995 a 1997. Napriek tomu, že LSA zhodnotila Gratz ako uchádzačku s dobrou kvalifikáciou a Hammachera „v rozsahu kvalifikovateľnosti“, obaja boli školou odmietnutí.¹⁰⁵ LSA pri prijímaní zohľadňovala niekoľko faktorov vrátane výsledkov štandardizovaného testovania, výsledky štúdia na strednej škole, situácie žiadateľa, bydlisko, vzťah k absolventom univerzity a aj rasu. Obaja sťažovatelia argumentovali, že ich práva chránené štrnástym ústavným dodatkom boli touto politikou školy porušené.

Počas rozhodujúceho času pre litigáciu škola niekoľkokrát zmenila svoju politiku prijímania študentov. V roku 1997 škola zaviedla systém automatického pridelenia 20 bodov uchádzačom z menej zastúpených menšín z celkového možného maxima 150 bodov. V školskom roku 1998/1999 bolo hodnotenie rozdelené nasledujúco: 100 – 150 bodov prijatie, 95 – 99 prijatie alebo oneskorené prijatie, 90 – 94 oneskorené prijatie alebo prijatie, 75 – 94 odložené alebo oneskorené prijatie a 74 a menej odložená alebo odmietnutá prihláška. Body sa získavali na základe výsledkov zo strednej školy, štandardizovaného testu, z akademickej kvality strednej školy, zo silných a slabých stránok stredoškolského kurikula, z bydliska v rámci štátu, väzby na absolventov Michiganskej univerzity, osobnej eseje a úspechov. Súčasťou bola aj kategória rôzne, kde mohol uchádzač získať 20 bodov na základe jeho alebo jej členstva v menej reprezentovanej skupine.

105 *Gratz vs. Bollinger* 539 U.S. 244 (2003).

Podľa rozhodnutia okresného súdu pridanie 20 bodov za etnickú a rasovú príslušnosť nebolo funkčne rovnaké so systémom kvót. Rovnako tiež súd odmietol argument o tom, že by tento systém fakticky vytváral paralelný systém hodnotenia pre študentov z majority a zo znevýhodnených minorít.

Väčšinové rozhodnutie najvyššieho súdu napísal sudca William Rehnquist.¹⁰⁶ Aj v tomto prípade sudca Rehnquist vychádzal z Powellovho zdôvodnenia v prípade Bakke. Pripomenul, že Powell vylúčil programy, ktoré pridávajú výhodu na základe rasy automaticky. Práve z týchto dôvodov bolo podľa Rehnquista automatické priradenie bodov v rozpore s požiadavkou individuálneho posúdenia každého uchádzača o štúdium. Najvyšší súd však ponechal možnosť prijímania rasovo citlivých politík tak, aby podporovali rôznorodosť na univerzitách.¹⁰⁷

Pre obhajcov preferenčných opatrení boli rozhodnutia Grutter a Gratz víťazstvom. Rasa zostala naďalej tzv. plus faktorom pri prijímacom konaní.

Kritici afirmatívnych opatrení spokojní neboli. Podľa niektorých z nich systém hodnotenia právnickej fakulty bol len skrytou formou rasového vyvažovania.¹⁰⁸ Pre diskusiu na Slovensku je zaujímavá aj kritika konzervatívneho sudcu najvyššieho súdu Clarenca Thomasa, ktorý je sám afroamerického pôvodu. Prístup právnickej fakulty považoval len za formu elitarizmu. Podľa neho škole záleží na tom, ako bude vyzerat' v očiach ostatných dvadsať prestížnych právnických škôl. Nie je riešením skutočných problémov, ktorým čelia menšinoví študenti.¹⁰⁹ Afroamerický profesor Kennedy si naopak myslel, že preferenčné prijímanie na prestížne fakulty je dôležité na odstraňovanie rasových nerovností. Nie je, samozrejme, všeliekom. Dáva však šancu, že černošská mládež v Detriotte, ktorej sa ako-tak podarí

106 *Ibid.*, časť 2 B.

107 *Ibid.*

108 Pozri detailnejšie ku kritike v Kennedy, *supra* poznámka 18, s. 217 – 218.

109 Podľa *ibid.*, s. 218 – 219.

ukončiť štúdium na strednej škole, má (pre takéto opatrenia) šancu, že sa jej podarí vyštudovať na vysokej škole vďaka špeciálnej asistencii – vzdelávacej, sociálnej aj finančnej, práve vďaka étosu afirmatívnych opatrení, ktorý sudca Thomas znevažuje“.¹¹⁰

2.4.4 Fisher vs. University of Texas

Posledným doposiaľ nerozhodnutým prípadom, ktorého argumenty si mal najvyšší súd vypočúť v čase dokončovania tejto štúdie, je sťažnosť belošských uchádzačiek Abigail Fisher a Rachel Michalewicz o štúdium na Texaskej univerzite v Austine. Tie v roku 2008 žalovali školu za to, že sú viktimizované a znevýhodnené procesom, ktorý ich skryto diskriminoval z dôvodu rasy. Abigail Fisher nebola v top 10 študentov stredných škôl, ktorí sú prijímaní na univerzitu v Texase automaticky. Musela preto súťažiť o 19 zvyšných percent miest, ktoré neobsadili najlepší študenti stredných škôl. Napriek tomu, že dosiahla akademické výsledky, ktoré boli lepšie ako dosiahlo mnoho prijatých menšinových študentov, univerzita jej miesto neponúkla.

Na tomto mieste možno spomenúť prípad *Hopwood*, ktorý sme popísali v kapitole 2.4.2. Odvolací súd v ňom fakticky zrušil možnosť prijímať rasovo citlivé opatrenia. Pod vplyvom tohto rozhodnutia začal podiel menšinových študentov na univerzite výrazne klesať. Po rozhodnutiach najvyššieho súdu v prípadoch *Grutter* a *Gratz* v roku 2003 bolo rozhodnutie *Hopwood* súdu nižšej inštancie prekonané. Na základe *Grutter* a *Gratz* tak začala Texaská univerzita opäť prijímať opatrenia, ktoré zohľadňovali rasu ako plus faktor. Dôvodom bol výrazný pokles menšinových študentov. Napríklad podľa jednej štúdie podiel menšinových študentov v malých triedach klesol natoľko, že až 90 percent z nich nemalo ani jedného afroamerického študenta. To viedlo k nežiaducej rasovej izolácii a marginalizácii menšinových študentov. Väčšina študentov tvrdila, že prítomnosť menšín nie je

110 *Ibid.*, s. 220.

dostačujúca.¹¹¹ Prítomnosť kritickej masy menšinových študentov považovala univerzita za nevyhnutnú podmienku plnenia svojho poslania.

O tom, ako rozhodne v tomto prípade najvyšší súd, sa ešte len dozvieme. Jednohlasným rozhodnutím trojčlenného panelu dal okresný súd za pravdu univerzite v Texase. Odvolací súd piateho obvodu svojím spôsobom rezignoval, keďže odmietol vypočutie prípadu *en banc*, t. j. celým senátom odvolacieho súdu, ktorý sa typicky realizuje v prípade komplexných prípadov, ako je práve tento. Fisher sa odvolala na najvyšší súd.¹¹² V júni 2015 prijal najvyšší súd prípad na rozhodnutie s tým, že ústne argumenty sú naplánované na december 2015.

Podľa jedného z kritikov preferenčných politík šanca, že najvyšší súd prekoná rozhodnutie v prípade *Grutter*, sú pomerne veľké, keďže prevahu majú sudcovia, ktorí otvorene považujú rasové preferencie za protiústavné.¹¹³ Avšak ako sám pripúšťa, isté to nie je, keďže v minulosti to boli práve konzervatívni sudcovia ako Powell a O'Connor, ktorí prekvapili tým, že rasové preferencie podržali.

111 *Ibid.*, s. 223.

112 Pozri *Fisher v. University of Texas*, 631 F.3d 213 (5th Cir. 2011).
<http://tarltonguides.law.utexas.edu/replace/loader.php?type=d&id=504781>

Pozri *Fisher v. University of Texas*, 133 S. Ct. 2411, 570 US ___, 186 L. Ed. 2d 474 (2013).
http://www.supremecourt.gov/opinions/12pdf/11-345_l5gm.pdf

Pozri *Fisher v. University of Texas*, 758 F.3d 633 (5th Cir. 2014).
<http://www.ca5.uscourts.gov/opinions/pub/09/09-50822-CV2.pdf>

113 Sander a Taylor, *supra* poznámka 50, s. 287.

2.5 Rôznorodosť ako dôležitý predpoklad plnenia vzdelávacích úloh

Jediným ústavne prijateľným spôsobom ako prijímať rasovo citlivé opatrenia, je apel na hodnotu rôznorodosti. Ide o hodnotu, ktorá je prospešná nielen menšinovým študentom, ale všetkým študentom, ako aj samotnej inštitúcii, ktorá tak vytvára nevyhnutné predpoklady na plnenie svojich vzdelávacích úloh. To, prečo sa práve rôznorodosť stala centrálnou hodnotou, je skôr právnou otázkou, ako sme uviedli v predchádzajúcej kapitole. Táto hodnota, naopak, nie je zdôvodnením odlišného rozdielneho zaobchádzania podľa antidiskriminačného zákona. Napriek tomu môže zohrať dôležitú úlohu v celkovom diskurze o dočasných vyrovnávacích opatreniach. Na rozdiel od argumentu, ktorý poukazuje na nerovnosti, ktoré pociťujú príslušníci menšín, ide o zdôvodnenie, ktoré, naopak, poukazuje na výhody, ktoré etnicky a inak rôznorodé prostredie prináša pre každého študenta.

To, že viac ako 40 rokov sa judikatúra v Spojených štátoch zameriavala pri preferenčnom zaobchádzaní práve na hodnotu rôznorodosti, inšpirovalo mnohých vedcov na skúmanie tejto problematiky. Práve výstupy z výskumov rôznorodosti môžu byť inšpiráciou pre úvahu o zavádzaní DVO na Slovensku. Zaujímavé je, že túto rétoriku si osvojili aj významní aktéri ekonomického života, ktorí považovali rôznorodé prostredia na univerzitách za nevyhnutný predpoklad na prípravu na budúce povolanie. V roku 2003 napríklad 65 najvýznamnejších amerických firiem (vrátane Johnson & Johnson, Kraft Foods, American Express a Microsoft, Nike alebo Coca Cola Company), v *amicus brief* v prípade Michiganskej univerzity argumentovali, že rasovo citlivé prijímanie na univerzitu je dôležité práve pre uplatnenie sa po skončení štúdií. Podľa nich študenti, ktorí boli vystavení rôznorodému prostrediu, majú vyššiu „pravdepodobnosť, že uspejú, pretože môžu cenne prispieť niekoľkými dôležitými a konkrétnymi spôsobmi. Po prvé, rôznorodá skupina jednotlivcov vzdelaných v rôznorodom prostredí je schopná vytvoriť unikátne a kreatívne prístupy k riešeniu

problémov, ktoré vychádzajú z toho, že integrujú viacero perspektív. Po druhé, takito ľudia majú lepšie schopnosti pripraviť produkty a služby, ktoré sú zaujímavé pre rôznorodých zákazníkov, ako aj ponúknuť produkty, ktoré môžu apelovať priamo takýmto zákazníkom. Po tretie, rasovo rôznorodá skupina manažérov so skúsenosťami s rôznymi kultúrami je lepšie pripravená pracovať s partnermi, so zamestnancami a s klientmi v Spojených štátoch a po celom svete. Po štvrté, jednotlivci, ktorí boli vychovaní v rôznorodom prostredí, majú väčšiu pravdepodobnosť, že prispejú k vytváraniu pozitívneho pracovného prostredia na pracovisku so zníženým výskytom diskriminácie a stereotypov. Celkovo vzdelávacie prostredie, ktoré zabezpečuje účasť ľudí, myšlienok a perspektív z rôznorodého prostredia, pomôže vytvárať najtalentovanejšiu pracovnú silu“. ¹¹⁴

Vzdelávanie v etnicky rôznorodom prostredí je preto kľúčové pre poslanie akademických a vzdelávacích inštitúcií, pretože lepšie pripravuje študentov na rôznorodý trh práce či už v USA, alebo v globálnom meradle. O tom, ako samotné vzdelávanie v rôznorodom prostredí podporuje štúdium, priniesol *amicus brief*, ktorý podali významní vedci v prípade *Fisher vs. University of Texas*, ktorý zahŕňa množstvo najnovších výskumov.¹¹⁵ Skupina popredných vedcov v oblasti vzdelávania poukázala na konkrétne výskumy, ako je tzv. štruktúrna diverzita (angl. *structural diversity* alebo aj *compositional diversity*) kľúčom k zlepšovaniu atmosféry na univerzitách podporujúcich rôznorodosť, ktorá môže viesť k zlepšeniu predsudkov, ako aj samotného akademického vzdelávania.

Dostupné výskumy citované v *amicus brief* poukazujú na to, že rôznorodosť má pozitívny a veľmi reálny dosah na vzdelávanie

114 *Brief for Amici Curiae 65, Leading American Businesses in Support of Respondents, Grutter vs. Bollinger* s. 7, dostupné napríklad tu: <http://www.civilrights.org/equal-opportunity/legal-briefs/brief-for-amici-curiae-65-leading-american-businesses-in-support-of-respondents-in-grutter-v-bollinger-et-al.html>.

115 *Brief of the American Educational Research Association et. al as Amici Curia in Support of Respondets, Abigail Noel Fisher v. University of Texas at Austin et al.* On Writ of Certiorari to the United States Court of Appels for the Fifth Circuit.

samotné. Výskum zameraný na nepriaznivé dosahy vyplývajúce z rasovej izolácie a rasového tokenizmu¹¹⁶ ukazuje, že práve zabezpečenie kritickej masy menšinových študentov eliminuje takéto negatívne efekty. Napokon oponovali kritikom afirmatívnych opatrení, ktorí tvrdia, že preferenčné prijímanie stigmatizuje a má škodlivý dosah na univerzitné prostredie.

Rôznorodé prostredie má silne pozitívny dosah na redukcii stereotypov. Odvolávajú sa na výsledky štúdie z roku 2009 od autorov Densona a Changa autori amicus brief argumentujú, že interakcie medzi rasami mali silný pozitívny efekt na schopnosti študentov fungovať v rôznorodej spoločnosti a súčasne znižujú výskyt predsudkov. Vedci poukazujú na to, že existujú dostatočne kumulatívne dáta z meta analýz dostupných dát teórie kontaktu.¹¹⁷ K získaniu takéhoto efektu prispieva, ak sú skupiny v rovnocennom postavení, spolupracujú a authority takúto interakciu podporujú. Autori tejto štúdie Pettigrew a Tropp súčasne uvádzajú, že tieto podmienky známej Allportovej teórie o predsudkoch z roku 1954 nie sú nevyhnutné na to, aby rôznorodosť redukovala stereotypy s výnimkou inštitucionálnej podpory, ktorá je nevyhnutnou podmienkou. Z toho vyplýva, ako argumentujú autori, že univerzity redukujú predsudky tým, že aktívne podporujú kontakt medzi rasovými skupinami spôsobom, ktorý umožňuje rasovo citlivé prijímanie.¹¹⁸

Taktiež meta analýzy štúdií zameraných na priateľstvá v rôznorodom prostredí poukazujú na pozitívny efekt, ktorý vyplýva z medzi rasových interakcií. Inými slovami, rôznorodosť podporuje priateľstvá medzi rôznymi rasami. Súčasne platí, že vysoký stupeň rasovej rôznorodosť má výrazný vplyv na vznik rasových priateľstiev vo všetkých skupinách a obzvlášť u belochoch.¹¹⁹

116 Prijímanie tzv. ukázkových členov minorít na určité pozície tak, aby nemohli byť obvinení z diskriminácie.

117 Pozri prehľad analýz v *ibid.*, s. 7 a nasledujúce.

118 *Ibid.*, s. 7 a zdroje tam citované.

119 *Ibid.*, s. 8.

Vzdelávanie v odlišnom prostredí prináša určité vzdelávacie benefity: zlepšenie kognitívnych schopností, kritického myslenia a sebadôvery. Rasovo rôznorodé prostredie vytvára možnosť na výučbu v komplexnom sociálnom prostredí, ktoré je dôležitým nástrojom podporujúcim učenie študentov a ich rozvoj. Autori *amicus brief* poukazujú na množstvo aktuálnych štúdií, podľa ktorých rôznorodosť podporuje zlepšenie kognitívnych schopností študentov, ako aj kritické myslenie a schopnosti riešiť problémy najmä v dôsledku toho, že sú vystavovaní rôznorodosti perspektív nazerania na určitý problém.¹²⁰ Na základe citovanej štúdie s viac ako 4 400 študentmi vzdelávaných v etnicky a rasovo rôznorodom prostredí poukázali na zlepšenie kognitívnych schopností, ako je napríklad analytické myslenie zamerané na riešenie problémov a komplexné myslenie, zlepšenie socio-kognitívnych schopností, akými sú povedomie o kultúre a iných kultúrach, ako aj demokratickej citlivosti, ako je orientácia v pluralistickej orientácii.¹²¹

Rôznorodosť študentov na univerzite tiež prispieva k občianskemu aktivizmu a rozvoju schopností potrebných pre profesijný rast a vodcovstvo. Podľa dostupných dát existuje pozitívna korelácia medzi rôznorodosťou a niekoľkými benefitmi, ktoré majú dlhodobú implikáciu pre občiansku angažovanosť, profesionálny rast a prípravu lídrov v spoločnosti. Sú to najmä občianske postoje k demokratickej participácii, účasť v komunitných aktivitách a zámery participovať v občianskych aktivitách.¹²² Pozoruhodné sú štúdie o tom, ako rôznorodosť podporuje vodcovské schopnosti. Podľa štúdie publikovanej v roku 2008 zameriavajúcej sa na beloškých študentov, schopnosti líderstva vysoko korelujú so stupňom rôznorodosti na ich *alma mater*, ako aj celkovému nastaveniu a rasovej klíme v škole.¹²³ Medzi týmito výhodami sú zlepšenie vzťahov medzi študentmi, zníženie ich predsudkov, ako aj zlepšenie ich kognitívnych schopností, zlepšenie kritick-

120 *Ibid.*, s. 9 a zdroje tam citované.

121 *Ibid.*, s. 11 a zdroje tam citované.

122 *Ibid.*, s. 13 a zdroje tam citované.

123 *Ibid.*, s. 15.

kého myslenia, sebadôvery, lepšieho občianskeho zapojenia sa a zlepšenie profesionálneho rozvoja vodcovstva.

Rôznorodosť v triedach napokon vedie k lepšiemu prostrediu v triedach. Autori citujú štúdie, podľa ktorých väčšia štruktúrna rôznorodosť vedie k zlepšovaniu učebného procesu, rôznorodosť podporuje diskusiu na hodinách a vedie k lepšej účasti študentov na hodinách.¹²⁴

To, že sa školy usilujú o rôznorodosť, je nielen preto, že majú záujem pozitívne podporovať vzdelávacie procesy vo svojich školách. Podpora rôznorodosti je dôležitá aj preto, aby minimalizovala negatívne efekty spojené s rasovou izoláciou a s tokenizmom.¹²⁵ Podľa dostupných štúdií izolácia menšinových študentov v školách môže mať negatívny dosah na ich akademické výsledky. Práve univerzita sa usiluje o to, aby zabezpečila rôznorodosť na viacerých úrovniach – celkovom študentskom telese v rámci fakúlt, odborov a aj v rámci tried. Izolácia a negatívne stereotypy sú pomerne frekventovanými problémami, ktoré sa objavujú, najmä keď je menšinových študentov málo a prevládajú normy majority.¹²⁶

Problémy stereotypov, ktoré vychádzajú z rasovej alebo rodovej izolácie, vytvárajú vážne problémy. Menšinoví študenti sa cítia byť pod tlakom a myslia si, že to, ako sa im bude dať v štúdiu, môže negatívne ovplyvniť celé zmýšľanie o skupine. Tento tlak sa môže prejavovať v obavách dokonca aj úzkostiach, ktoré môžu mať negatívny dosah na ich intelektuálne schopnosti. Takéto dosahy boli pozorované jednak pri rasových menšinách, ale aj u žien študujúcich matematiku.¹²⁷

Výskum menšinových študentov žijúcich v rasovej izolácii poukázal na problémy s otvorenou diskrimináciou a formami

124 *Ibid.*, s. 17 a štúdie tam citované.

125 *Ibid.*, s. 18.

126 *Ibid.*, s. 19.

127 *Ibid.*, s. 20.

mikroagresie, akými sú každodenné verbálne príklady nedôstojnosti, vedomé a aj nevedomé, ktoré urážajú a dehonestujú menšinových študentov.¹²⁸ Napríklad výskum v škole s nízkym podielom menšinových študentov poukázal na skúsenosti afroamerických žien, ktoré nikdy neboli brané ako rovnocenné partnerky v diskusii a od ktorých sa vždy očakávalo, že budú „reprezentovať“ svoju rasu. Podľa štúdie takmer 28 000 respondentov a respondentiek na 32 inštitúciách vyššieho vzdelávania v Texase, nízky podiel afroamerických a latino študentov v škole zvyšuje ich pocity vylúčenia, podporuje stereotypy, mikroagresiu a diskrimináciu.¹²⁹

Napokon podľa autorov *amicus brief* argument o tom, že menšinovým študentom škodí rasovo citlivé prijímanie na univerzite, nemá presvedčivý empirický základ.¹³⁰ Štúdie, ktoré kritizovali rasovo citlivé prijímanie za to, že stigmatizuje menšinových študentov, neboli uverejnené v riadnych karantovaných časopisoch. Naopak, seriózne výskumy takéto dohady nepotvrdili. Citujú viacero štúdií, ktoré vyvracajú to, že by menšinoví študenti boli stigmatizovaní rasovo citlivým prijímaním vychádzajúc z hypotézy nezhody.¹³¹ Autori citujú prácu Deirde M. Bowena z roku 2010, podľa ktorej približne jedna štvrtina študentov v školách, ktoré využívali rasovo citlivé prijímanie, mala pocit, že študenti z majority spochybňujú ich kvalifikáciu. V prípade škôl, ktoré zakázali rasovo citlivé prijímacie konanie, to bolo až pri polovici menšinových študentov. Menšinoví študenti v školách s rasovo citlivým prijímaním menej pociťujú tzv. internú stigmou, ktorou sú pocity pochybnosti a spytovanie vlastnej schopnosti v porovnaní s externou stigmou, keď študenti z majority spochybňujú kvalifikáciu menšinových študentov.¹³²

128 *Ibid.*, s. 20 a nasled. a štúdie tam citované.

129 *Ibid.*, s. 21.

130 Ako napríklad teória nezhody, ktorej sme sa venovali vyššie v kapitole 2.3.

131 Pozri vyššie *ibid.*, s. 25.

132 *Ibid.*, s. 2.5.

Štúdiá z roku 2008 autorov Onwuachi-Willig, Hough a Cambell, ktorá sa zameriavala na výskum pocitov stigmaty na siedmich verejných právnických školách, potvrdila tieto závery. Menšinoví študenti mali nižší pocit stigmaty v školách, ktoré mali rasovo citlivé prijímacie pohovory, ako na tých, ktoré etnicitu nezohľadňovali.¹³³

Amicus brief významných vedcov v oblasti vzdelávania potvrdzuje aj potrebu úzko vymedzeného zohľadňovania rasy pri prijímacom konaní. Podľa záverov dostupných štúdií univerzitná politika prijímania je nevyhnutná na to, aby dosiahla rôznorodosť ako svoj záujem, keďže rasovo neutrálne alternatívy, ako je napríklad politika automatického prijímania top 10 percent študentov stredných škôl, nie je dostatočná na to, aby sa podarilo získať kritický podiel menšinových študentov.¹³⁴

Kritický podiel študentov nie je pritom nejaké konkrétne číslo alebo percento, ale musí byť hodnotené univerzitou pri vyhodnocovaní vzdelávacích výhod rôznorodosti. Dostupné výskumy poukazujú na niektoré optimálne podmienky, za ktorých výhody medzi rasovej interakcie a rôznorodosti vedú k výhodám rôznorodosti.¹³⁵

2.6 Skúsenosti Spojených štátov amerických pre kontext vzdelávania Rómov na Slovensku

Spoločenské postavenie Rómov na Slovensku v roku 2015, žiaľ, v mnohých rokoch pripomína situáciu afroamerického obyvateľstva v 40. a 50. rokoch minulého storočia.

133 *Ibid.*, s. 26

134 *Ibid.*, s. 32.

135 *Ibid.*, s. 32.

V prípade USA podiel vysokoškolsky vzdelaných Afroameričanov sa dokonca pohyboval na úrovni niekoľko málo percent. V prípade Rómov na Slovensku v desatinách percenta. Podobne ako v prípade Afroameričanov v USA v 40. rokoch Rómovia zastávajú len zanedbateľný podiel verejných funkcií a prestížnych pozícií v súkromnom sektore. Realita segregovaného vzdelávania v základných a čiastočne aj stredných školách bola veľmi podobná. Žiaľ, aj v roku 2015 na Slovensku nájdeme školy, ktoré nielen zaraďujú rómske deti do oddelených tried, ale používajú dokonca oddelené vchody. Podobne ako v USA projekte desegregácie v 40. rokoch značné percento majoritného obyvateľstva a asi ani škôl neverí v možnosť a dokonca ani správnosť integrácie. Podobne ako v 50. rokoch, keď bola segregácia zakázaná Najvyšším súdom USA, aj na Slovensku postupne štartujú určité desegregačné zmeny pod vplyvom rozhodovania súdnej moci a tiež tlaku zo strany Európskej komisie, ktorá začala v roku 2015 viesť proti SR konanie za porušenie tzv. rasovej smernice zakazujúcej segregáciu.¹³⁶

Pozitívne opatrenia sú druhou stranou mince pri procese desegregácie. Skúsenosti Spojených štátov ukazujú, že samotný zákaz segregácie nepostačuje. Na to, aby boli odstránené priepastné rasovo či etnicky determinované nerovnosti, je potrebné aktívne vytvárať prístup ku kvalitnému vzdelávaniu – vzdelávaniu, ktoré zaručí prístup k prestížnym povolaniam a mocenským pozíciám, z ktorých boli marginalizované menšiny desaťročia až storočia systematicky vylučované. To, že majú vytvorenú len možnosť sa o tieto miesta uchádzať, nestačí. Málokto totiž v dôsledku niekoľkých generácií pretrvávajúcej marginalizácie a otroctva má šancu súťažiť o tieto pozície s niekým, kto ju mal vždy. Navyše ak spoločnosť uvažuje v rasových kategóriách a pripisuje

136 Pozri prípad *Poradňa pre občianske a ľudské práva proti Základná škola s materskou školou Šarišské Michalany*, Spisová značka 20Co/29/2012, ku konaniu Európskej komisie, pozri napríklad Dušan Mikušovič, Európska komisia vyšetroje Slovensko pre diskrimináciu rómskych detí, Denník N, 29.4.2015, dostupné tu: <https://dennikn.sk/116652/europska-komisia-vysetruje-slovensko-pre-diskriminaciu-romskych-deti/>

im význam, tváriť sa, že farboslepé opatrenia napravia nerovnosti, je iluzórne.

História USA tiež poukazuje na to, že nejde o krátkodobý proces. Naopak, môže trvať desať, dvadsať a aj štyridsať rokov. Avšak spoločne s tým, ako sa mení sociálna realita a ako získavame presnejšie dáta o jej meniacom sa charaktere a dosahoch jednotlivých politík, je nesmierne dôležité politiky upravovať s ohľadom na sledovaný cieľ. V diskusii o DVO na Slovensku považujeme za dôležité vyvarovať sa práve škodlivých tendencií tokenizácie rómskych študentov. Je zjavné, že pri aktuálnych nízkych podieloch rómskych študentov na stredných školách s maturitou je takmer nemožné dosiahnuť to, aby tvorili kritický podiel v školách. Ako opisujeme nižšie, v prípade programu na EUBA je dôležité, aby komunikácia programu, ako aj interakcia v škole nevytvárali tlak na študentov ako na reprezentantov menšiny, od ktorých závisí to, ako budú ostatní Rómov posudzovať.

Program EUBA, rovnako ako aj RAP CEU, o ktorých budeme písať nižšie, sú väčšími opatreniami, ako boli predmetom posudzovania Najvyššieho súdu USA. Ide len o programy prípravy, ktoré majú vyrovnáť šance v prístupe na určité pozície. Nedošlo k tomu, žeby pri samotných prijímacích pohovoroch bola etnicita uchádzačov zohľadňovaná. Aj keď sa takéto programy javia momentálne ako spravodlivejšie a najmä prijateľnejšie v širšej verejnosti, nemusia dostačovať. Možno bude v budúcnosti nutné pristúpiť k etnicky citlivému hodnoteniu na samotných skúškach. Skúsenosti USA v tom, akým spôsobom k tejto úlohe pomerne komplexne pristúpiť, sú aj v tomto ohľade veľmi cenné.

V nasledujúcej kapitole sa zameriame na program podpory priamo rómskych študentov, ktorý funguje už niekoľko rokov u našich susedov v Maďarsku. Ide o program, ktorý je pomerne finančne náročný a pre slovenské univerzity finančne nepriechodný. Napriek tomu sa domnievame, že najmä odporúčania pre programy podpory na slovenských univerzitách od manažmentu a samotných študentov sú užitočné.

3 Príklad praxe CEU¹³⁷

Roma Access Program (RAP) Stredoeurópskej univerzity v Budapešti (Central European University (CEU)) je unikátnym programom podpory rómskych študentov v celosvetovom priemere. Cieľom programu je podporiť budovanie rómskej inteligencie. Zameriava sa na mladých Rómov z juhovýchodnej a zo strednej Európy, ktorí ukončili bakalárske vzdelanie a plánujú pokračovať v postgraduálnom štúdiu a stať sa tak lídrami a pozitívnymi modelmi rómskej komunity. Program je afirmatívnym opatrením zameraným na zvýšenie jazykovej aj odbornej pripravenosti rómskych študentov pri vstupe do postgraduálneho štúdia – medzinárodné programy magisterských štúdií v sociálnych vedách.

Program vznikol v roku 2004 a ponúkal akademickú prípravu na postgraduálne štúdium. CEU v roku 2011 zaradila ďalší prípravný stupeň, ktorý sprístupňuje štúdium aj tým rómskym študentom, ktorí majú iba základnú znalosť anglického jazyka. Príprava programu RAP je tak rozdelená na fázu prípravy z jazyka Roma English Language Program (RELP), ktorá sa končí štandardizovanou skúškou TOEFL (Test of English as a Foreign Language). Druhou fázou je akademická príprava Roma Graduation Preparation Program (RGPP). RGPP je zameraný na prípravu na postgraduálne štúdium. Jeho cieľom je pripraviť rómskych študentov tak, aby sa mohli uchádzať o magisterské štúdium sociálnych vied na CEU alebo na ďalších uznávaných univerzitách. RGPP súčasne podporuje získanie akademickej úrovne znalosti anglického jazyka potrebnej na úspešné absolvovanie magisterského programu. Študenti majú možnosť získať základné poznatky v odboroch, akými sú sociológia, nacionalizmus, verejná politika, ekonómia, filozofia, história, politológia, medzinárodné vzťahy a európske štúdiá, právo a rodové štúdie. Študent počas

137 Spracované podľa prípadovej štúdie Anny Čonkovej pripravenej pre program CVEK v novembri 2013 (interný materiál CVEK).

programu pracuje na svojej záverečnej práci, ktorú prezentuje na výstupnej konferencii. Zaujímavou zložkou programu sú hodiny tútoringu založené na kritickom čítaní odborných textov a rozvíjaní kritického myslenia. Nechýba ani kurz akademického písania, na ktorom sa študenti naučia, okrem iného, ako pracovať s odbornými textmi, parafrázovať ich alebo citovať. Podobne ako v prípade RELP, aj tento program obsahuje aktivity na pozitívne budovanie rómskej identity.

Každý z programov trvá približne deväť mesiacov počas školského roka. Univerzita predpokladá, že prijatí študenti budú po celý čas trvania programu žiť v Budapešti a budú sa naplno venovať štúdiu. Dôležitou súčasťou celého programu je finančná podpora. Podporení študenti získavajú školné v hodnote 11 000 eur, bezplatné ubytovanie v internáte Stredoeurópskej univerzity, mesačné štipendium v hodnote 96 000 HUF (približne 320 eur), preplatenie poplatkov spojených s jednou cestou do Budapešti, zdravotné poistenie, úhradu poplatkov so získaním víz, študijných materiálov, skúškou z anglického jazyka TOEFL, ako aj poplatkov na prijímacie konanie na CEU. Popri finančnej podpore koordinátor programu pomáha študentom s ubytovaním, so zorientovaním sa v Budapešti, s výberom kurzov, workshopov či prípravou prihlášok na magisterské štúdium.

Program je atraktívny tým, že pomáha študentom tak z jazykovej, ako aj odbornej stránky a poskytuje im pritom finančnú istotu počas štúdia bez toho, aby potrebovali popri štúdiu pracovať. Univerzita prijíma študentov na základe komplexného hodnotenia: ich predchádzajúcich výsledkov, odporúčacích listov, motivačného listu, vlastného zhodnotenia zapájania sa do občianskych aktivít a relevantnej praxe a, samozrejme, štruktúrovaného životopisu. Súčasťou procesu výberu je aj interview cez Skype. Prináležanie k rómskej menšine je založené na seba identifikácii. Podľa informácií od koordinátorky programu, pri výbere je zohľadňované akademické pozadie a dosiahnuté výsledky rovnako, ako aj ambície a budúce ciele uchádzača o štúdium. Po zohľadnení uchádzačov na základe podkladov a interview je vytvorený predbežný zoznam študentov, ktorí by mohli byť pri-

jatí do programu. Neskôr sa riaditelia programu stretávajú s donormi, kde diskutujú o návrhu prijatých študentov.

Na program CEU sme sa zamerali ako na možnú inšpiráciu na vznik podobných iniciatív aj na Slovensku a to konkrétne programu Aj ty máš šancu!, ktorý sme pripravovali s Ekonomickou univerzitou v Bratislave. RAP, ktorý poskytuje prípravné štúdium na ďalšie pokračovanie na magisterskom stupni, sa odlišuje od programu EU BA aj v tom, že garantuje študentom pomerne štedré štipendium počas celého štúdia na pokrytie ubytovania, stravy a ďalších výdavkov na štúdium. Napriek tomu niekoľko momentov, ako uvádzame nižšie, je užitočných aj pre program na EU BA.

4 Pilotné zavádzanie programu DVO Aj ty máš šancu! v spolupráci s EUBA

4.1 Prečo vysokoškolské vzdelávanie a práve Ekonomická univerzita?

Novela antidiskriminačného zákona, ktorá vstúpila do účinnosti 1. apríla 2013, poskytla príležitosť, ako zaviesť DVO do praxe s cieľom vyrovnat' príležitosti pri prístupe k vzdelávaniu, ktoré je dlhodobo v centre záujmu našej organizácie. Rozhodli sme sa pripraviť pilotné programy zamerané na oblasti stredoškolského¹³⁸ a vysokoškolského vzdelávania rómskej mládeže. Ide o oblasti, ktoré si podľa nášho názoru tiež zasluhujú pozornosť a doposiaľ najmä na úrovni vysokoškolského vzdelávania zostávajú marginálne. Súčasne sme presvedčení, že na úrovni primárneho a nižšieho sekundárneho vzdelávania sa podarilo viacerým, najmä mimovládnyim aktérom pripraviť postupy, ktoré podporujú vzdelávanie rómskych detí z chudobného prostredia a výzvou zostáva ich len zaviesť na systémovej úrovni.¹³⁹

Náš záujem o vysokoškolské vzdelávanie vychádzal aj z presvedčenia, že zásadná zmena pri vytváraní rovných šanci na život môže nastať až vtedy, keď sa ako spoločnosť oslobodíme od predstavy, že Rómovia sú predurčení na určitý typ povolania – ako hudobníci, sociálni pracovníci či robotníci pri výkopových prá-

138 Popisujeme v Lajčáková 2015a, *supra* poznámka 9, kapitola 5.

139 Napríklad Feuersteinova metóda inštrumentálneho obohacovania, ktorú nedávno testovalo ETP Slovensko, viac informácií je dostupných tu: <http://etp.sk/projekty/ucme-sa-ucit-sa/>

cach. Samozrejme, cieľom nie je zabezpečiť, aby každý vyštudoval vysokú školu, ale aby to bolo reálne každému umožnené a najmä, aby mal každý možnosť využiť svoj osobitný potenciál. Predstava, že napríklad Rómovia by mali pracovať len s Rómami ako sociálni pracovníci, a teda by nemali prekračovať hranice medzi rómskym a nerómskym svetom, je jednou z výrazných brzd, ktoré uväzňujú mladých ľudí, ktorí majú iné predstavy o svojej budúcej kariére. Tak ako každý iný mladý človek, majú aj oni právo študovať a robiť to, čo ich baví. Dokonca si myslíme, že ak sa z nich stanú napríklad úspešní vedci, podnikatelia alebo ekonómovia, pomôže to rómskej menšine odstraňovať predsudky uväzňujúce ich v pozícii underclass, ktorá má len veľmi nízke šance zmeniť svoj osud. Tým nespochybnujeme, že niektorí mladí Rómovia majú úprimný záujem pracovať v rómskych komunitách alebo stať sa uznávanými hudobníkmi. Práve naopak. Našou snahou je narušovanie určitého zaraďovania, ktoré nevychádza z individuálnych predstáv o vlastnom živote. K takémuto narušeniu by prispelo, ak by sa rómskym študentom „otvorili“ aj iné vzdelávacie inštitúcie tzv. outreach aktivitami, teda podporovaním záujmu a podporou (napríklad prostredníctvom prípravných kurzov) pred a počas štúdia.

Rozhodli sme sa osloviť Ekonomickú univerzitu v Bratislave ako partnera na pilotné zavádzanie takéhoto programu. Ekonomická univerzita je zaujímavá na takýto pilot z viacerých dôvodov. EU BA síce ponúka štúdiom ekonomického zamerania. Avšak v rámci neho poskytuje širokú škálu možností štúdia ako napríklad financie, bankovníctvo, investovanie, ľudské zdroje a manažment, daňovníctvo, verejná správa, učiteľstvo praktických ekonomických predmetov, hospodárska politika, podnikanie v obchode a cestovnom ruchu, zahraničnoobchodné podnikanie, marketing, medzinárodný obchod, obchodný manažment, informačné technológie, účtovníctvo, operačný výskum, audítorstvo, podnikové financie, finančný manažment, medzinárodné ekonomické vzťahy, cudzie jazyky a interkultúrna komunikácia. Tým, že študenti absolvujú, s výnimkou Fakulty aplikovaných jazykov, štandardizovane rovnaké prijímacie pohovory, otvára sa nám možnosť pracovať na celouniverzitnej úrovni s viacerými

záujemcami na príprave, ktorí môžu mať výrazne odlišné smerovanie a uplatnenie.

Po druhé, na rozdiel od univerzít napríklad technického smeru (a väčšiny ich fakúlt), EU BA vyžaduje ako podmienku prijatia úspešné absolvovanie prijímacích skúšok. Výsledky predchádzajúceho štúdia nie sú rozhodujúce. Tento aspekt dáva šancu všetkým študentom, ktorí úspešne zmaturojú. Majú šancu sa na školu dostať, ak sa riadne pripravia na prijímacie skúšky. V prípade škôl, ktoré prijímajú na základe výsledkov na strednej škole, by bolo nevyhnutné poskytovanie podpory počas celého stredoškolského štúdia, čo je pre vysoké školy nereálne.

Po tretie, vďaka rozmanitosti študijných odborov umožňuje EU BA svojim absolventom dobré a široké uplatnenie vo verejnom a v súkromnom sektore. Fakulty EU BA sa opakovane umiestňujú v top desať fakúlt žiaducich povolaní zo strany zamestnávateľov, čo svedčí o dobrej uplatniteľnosti na trhu práce a pomerne finančne zaujímavých pozíciách.¹⁴⁰

Po štvrté, štúdium ekonomických smerov narúša stereotypizujúce predstavy o tom, na čo Rómovia majú a kde je vhodné, aby sa hlásili. Program má tak šancu dlhodobo sa zúčastňovať na odstraňovaní predsudkov o tom, na čo Rómovia „majú“.

Po piate, EU BA je dôležitým hráčom v ekonomickom živote v krajine a pritom nie je štandardným aktérom diskusie o začleňovaní Rómov. Z pohľadu zmeny je pritom dôležité, aby o potrebe pozitívnych opatrení začali hovoriť (a aktívne ich presadzovať) vplyvné inštitúcie. Tým môžu spoločne vytvoriť efektívnu protiváhu proti tendenciám zjednodušovať riešenie na skratkovité represívne opatrenia.

140 Pozri napríklad rebríčky žiaducích absolventov na trhu práce vo Veronika Folentová, Vyberáte si, kám ísť študovať? Tieto fakulty sú u firiem najžiadanejšie (rebríček), Denník N, 9.jún 2015, dostupné tu: <https://dennikn.sk/154803/vyberate-si-kde-ist-studovat-tieto-fakulty-su-u-firiem-najzidanejsie-rebricek/>

A na záver je asi najdôležitejšie, že vedenie EU BA v roku 2013 súhlasilo s tým, že sa pokúsi presadiť takýto program do praxe s pomocou CVEK. V tom čase rektor profesor Rudolf Sivák považoval za nesmierne dôležité napomôcť aktívne pri riešení nerovností, ktorým čelí rómska mládež v prístupe ku vzdelaniu.

4.2 Príprava programu

Keďže ide o prvý program svojho druhu na Slovensku, nemali sme možnosť sa inšpirovať podobným programom alebo poučiť sa z jeho chýb. Preto sme v prvej fáze projektu vyhradili takmer celý školský rok na jeho dôkladnú prípravu. Cieľom tejto fázy bolo zmapovať bariéry, ktorým čelia rómski študenti pri vstupe na EU BA, zanalyzovať možnosti EU BA na to, ako prispieť a vyrovnať v príležitostiach štartovacie čiary rómskych študentov.

Program sme konzultovali aj s vedením RAP na CEU. Napriek odlišnostiam týchto programov, niekoľko skúseností RAP sa ukázalo ako užitočných aj pre tvorbu programu na EU. Prvou sú skúsenosti s identifikáciou cieľovej skupiny, t. j. rómskych študentov. RAP ich posudzuje primárne na základe seba identifikácie zaškrtnutím príslušného políčka v dotazníku tak, aby neodradil potenciálnych študentov. Keďže zaradenie do programu zaručuje pomerne štedrý balík benefitov, administrátori RAP tiež realizujú Skype rozhovor s uchádzačmi. Tí musia takisto doložiť motivačný list opisujúci ich skúsenosti s prácou s rómskou komunitou. Tieto dva momenty tiež slúžia ako akýsi spôsobom „odradenia“ tých žiadateľov, ktorí nepatria k menšine a chceli by takúto podporu skôr zneužiť. Na dôležitosť prístupu založenom na seba identifikácii poukázali aj niektorí z interviewovaných študentov RAP, ktorí hovorili „o strachu priznať sa k rómstvu“ v prípade, ak by bol zvolený napríklad prístup založený na čestnej seba deklarácii.

Druhou dôležitou skúsenosťou je potreba zachovania tzv. *merit-based* princípu. V kontexte programu EU to znamená splne-

nie rovnakých znalostných kritérií napríklad pri prijímacích pohovoroch a skúškach ako v prípade nerómskych študentov. Poľavenie z rovnakých kritérií by mohlo vyvolať odpor zo strany nerómskych študentov a stigmatizáciu rómskych.

Po tretie, riaditeľ RAP poukázal na to, že kombinácia antirómskych predsudkov a pretrvávajúcich tradícií môže odradiť rómskych rodičov od toho, aby podporili štúdium svojich detí ďaleko od domova. Koordinátori programu RAP zdôraznili, že v prípade, ak by sa podarilo prijať skupinu študentov, mohlo by to prispieť k zvýšenému pocitu bezpečia. Ako uviedol jeden zo študentov: *„Myslím, že prvý rok môže priniesť všeličo, no napriek tomu skupina Rómov by sa takýmto spôsobom rozrastala z roka na rok v Bratislave, a to prináša so sebou aj pocit bezpečia a istoty, spolupatričnosť, a tiež rozširovanie a zdieľanie rómskej identity. Nevidím dôvod, prečo by sa mal projekt organizovať iba na východe Slovenska, pokiaľ budú poskytované štipendiá študentom. Podľa mňa by sa to trochu podobalo do istej miery podpore segregácie. Určite Bratislava. Tým sa študenti dostanú do mesta, kde môžu po štúdiu nájsť ľahšie prácu a viac príležitostí.“*

Program EU BA, ktorého zámer sme konzultovali s rómskymi aj nerómskymi študentmi, CEU prijala vo všeobecnosti veľmi pozitívne. Ako sa vyjadril jeden z rómskych študentov: *„Myslím si, že je veľmi dobré, že sa takéto veci začínajú konečne robiť aj u nás. Obzvlášť, keď ide o spoluprácu s Ekonomickou univerzitou, ktorá môže rómskym študentom poskytnúť možnosť študovať aj niečo iné ako sociálnu prácu a podobné podhodnotené odbory na detašovaných pracoviskách po celom Slovensku. Aj keď aj tí ekonómovia nám tu už rastú ako huby po daždi... bude určite ťažšie pre Rómov presadiť sa medzi konkurenciou na pracovnom trhu, pre predsudky. V každom prípade to vnímam ako krok vpred a očakávam, že takýto program bude prvým, no zďaleka nie posledným.“*

Nerómski študenti CEU zdôraznili, že sa netreba dať odradiť *„... všeobecným povedomím v slovenskej spoločnosti, ktoré je proti Rómom až nepriateľsky namierené. Vzdelaní Rómovia môžu pomôcť ukázať tak Rómom, ako aj Nerómom, že to ide aj inak. Keď príde na pohovor do*

zamestnania Róm s diplomom z Ekonomickej univerzity, už sa nebudú môcť vyhovárať, že nie je dostatočne kvalifikovaný... latentný rasizmus mnohých nerómskych zamestnávateľov môže byť kameňom úrazu tohto programu. Ale takisto môže rozpútať produktívnu spoločenskú diskusiu o diskriminácii...“

Nerómski študenti zo Slovenska, ktorí študujú na magisterskom programe na CEU a na vysokých školách na Slovensku, upozornili na potrebu vhodnej komunikácie programu a potrebu presvedčiť verejnosť o nerovnostiach, ktorým sú vystavení príslušníci rómskej menšiny. Uvedomujú si, že šance rómskych študentov nie sú rovnaké, často čelia predsudkom a aj sociálnemu znevýhodneniu. Nerómski, ako aj rómski študenti by mali získať dôkladné informácie o fungovaní programu, aby získal podporu aj u rómskych študentov.

Študenti z majority aj menšiny zdôrazňovali potreby dôkladného informovania o programe, aby sa minimalizovalo riziko stigmatizácie rómskych študentov ako niekoho neodôvodnene zvýhodneného. Dôležitým aspektom programu by malo byť aj prepojenie s trhom práce, prípadne so sťažou v mimovládnej organizácii, čo môže zvýšiť šance na získanie zamestnania. Možnosť bezplatných prípravných kurzov pre Rómov, najmä zo slabých sociálnych podmienok, by niektorí nepovažovali za nepodstatné znevýhodnenie. Iní zdôraznili, že prijateľnejším základom prístupu k takémuto benefitu by bolo sociálne znevýhodnenie, nie etnicita. Nerómski študenti by uvítali možnosť mať rómskeho spolužiaka ako novú pozitívnu skúsenosť.

Za zmienku stojí návrh spôsobu komunikácie DVO, ktorý prezentoval nerómsky študent magisterského programu na CEU:

„Rómskym študentom [to komunikovať] tak, že prostredníctvom programu majú príležitosť dostať sa na kvalitnú univerzitu a získať tak skvelú prípravu na život, a svojím príkladom byť jednak vzorom pre ďalších Rómov, ako aj pomáhať odbúravať predsudky majoritnej populácie voči rómskemu obyvateľstvu.“

Nerómskym študentom by malo byť v prvom rade zdôraznené, že prijímací proces je rovnaký pre každého. Keďže však rómske obyvateľstvo trpí predsudkami a rómski študenti častejšie pochádzajú zo sociálne znevýhodneného prostredia, ktoré pravdepodobne často nepraje vysokoškolskému štúdiu, tak by sa mali nerómski študenti najprv vcítiť do situácie Rómov, v akej spoločenskej situácii sa nachádzajú, a na základe toho pochopiť, že takýto program, aj keď nie je priamo určený im, má za cieľ celospoločenský prospech, a teda aj prospech pre nich. Vyššia vzdelanostná úroveň rómskeho obyvateľstva, ich hlbšie zaradenie sa do majoritnej spoločnosti, kultúrna diverzita a v konečnom dôsledku od-búravanje napätia medzi rómskym a nerómskym obyvateľstvom je aj v záujme nerómskej populácie.“

Rómski študenti zdôraznili, že program by mohol pozitívne narušiť (seba)zaradovanie Rómov na sociálnu prácu. Rómski študenti odporúčali najmä finančnú podporu a podporu pomocou tútoringu. Program by sa mal „vyhnúť prílišnej ‚separácii‘ rómskych študentov od ostatných študentov v rámci programu.“

Súčasťou mapovania bola aj realizácia skupinového rozhovoru so študentmi EU BA.¹⁴¹ Z diskusie vyplynulo určité pochopenie prostredia osady ako determinantu ďalších vzdelávacích dráh. U študentov tiež prevládal mýtus o tom, že Rómovia dostávajú určité dávky, ktoré nedostávajú Nerómovia a že sú momentálne zvyhodňovaní. Zlyhávanie vo vzdelávaní účastníci skupinovej diskusie vo všeobecnosti pripisovali nedostatku príležitosti zlepšiť svoju situáciu, slabej podpore z domu a možnosti aj vroděných nižších intelligenčných kapacít. U študentov bolo možné sledovať aj predsudok o neochote samotných Rómov podieľať sa na zlepšení svojej situácie. Študenti boli presvedčení o tom, že každý na Slovensku má rovnaké šance a svojím individuálnym úsilím má možnosť zmeniť svoju situáciu. Účastníci diskusie sa viac prikláňali podpore poskytnutej na základe sociálneho znevýhodnenia než etnicity. Dôrazne varovali pred zvyhodňovaním Rómov na úkor ostatných študentov, najmä pri pridělovaní ubytovania v internátoch. Celkovo diskusia ukázala, že je potrebné viac

141 Focusovú skupinu sme realizovali 16. 10. 2013 v Bratislave.

pracovať s postojmi študentov smerom k lepšiemu pochopeniu štrukturálnej diskriminácie a nerovnosti príležitostí.

Rozhovory s rómskymi rodičmi poukázali na dôležitosť prepomenia vzdelávania s trhom práce, keďže tvorí veľkú časť motivácie štúdia a vzdelávania sa. Rómski rodičia sú si vedomí diskriminácie na trhu práce a sú skeptickí v tom, do akej miery má zmysel investovať do vzdelania ich detí, ak nezískajú zamestnanie.¹⁴²

Súčasťou prípravnej fázy bola aj realizácia série besied so študentmi EU BA k problematike začleňovania Rómov, ktorá sa zamerala práve na diskusiu o predsudkoch, ktoré s nami študenti zdieľali. Cieľom týchto podujatí bolo scitlivovanie študentov a možnosť oboznámiť sa s informáciami a dátami, ktoré v mediálnej diskusii často absentujú. Na základe takéhoto mapovania sme navrhli stratégiu, ktorá následne prešla pripomienkovaním na viacerých úrovniach. Súčasťou tohto procesu bolo aj „hľadanie“ spojencov, ktorí by pokračovali v projekte a podporovali túto myšlienku, prípadne aj bez asistencie CVEK-u.

Na základe mapovania sme pripravili dokument Stratégia podpory rómskych uchádzačov o štúdiu na EU BA. Stratégia predpokladala prijímanie viacerých typov DVO:

Opatrenia smerujúce k podpore záujmu o štúdium: podľa § 8 (l) písm. b) a písm. c) antidiskriminačného zákona

Cielené informovanie o programe Aj ty máš šancu! a štúdiu na EU BA na relevantných stredných školách – priame oslovenie riaditeľov a výchovných poradcov (na gymnáziách, obchodných akadémiách a stredných priemyselných školách), pri ktorých možno predpokladať, že ich navštevujú rómski študenti (identifikácia škôl na základe dát dostupných z Atlasu rómskych komunít z roku 2013, informovanosť sme zvyšovali najmä v spolupráci

142 Rozhovory s rómskymi rodičmi sme realizovali v Skalici v dňoch 15. – 30. 11. 2013.

s Rómskym vzdelávacím fondom, s mimovládnyimi organizáciami spolupracujúcimi s mladými Rómami (najmä v Banskobystrickom samosprávnom kraji).

Natočenie krátkeho informačného videa o programe Aj ty máš šancu!, ktoré by zahŕňalo krátke vstup rektora, informáciu o možnosti prípravných kurzov, podmienky prijímacích pohovorov, podrobnejšie informácie o samotnom štúdiu.

Realizácia cielených prípravných kurzov podľa § 8 (1) písm. c) antidiskriminačného zákona

Bezplatné prípravné kurzy na prijímacie pohovory v spolupráci s Bratislava Business School.

Stratégia však jasne deklarovala, že rómski študenti musia splniť všeobecné podmienky na prijatie na 1. stupeň štúdia na EU, teda mať úplné stredné vzdelanie alebo úplné stredné odborné vzdelanie ukončené maturitou a vykonať prijímaciu skúšku.

Dočasné vyrovnávacie opatrenia počas štúdia: podľa § 8 (1) písm. c) antidiskriminačného zákona

V rámci existujúcich inštitúcií sa EU BA zaviazala poveriť jednu osobu – **koordinátora alebo dôverníka** – ktorej úlohou bude najmä poskytovanie potrebných informácií rómskym študentom o možnostiach doučovania, o tom, ako osloviť učiteľa, o ubytovaní a s ním súvisiacej administratíve, o štipendijných možnostiach a podobne. Koordinátor EU bude spolupracovať s CVEK-om.

Súčasťou programu podpory boli navrhnuté aj tzv. trvalé opatrenia smerujúce k podpore multikultúrneho vzdelávania, akým je mainstreaming rómskych tém a reálií do vybraných predmetov. Ako vhodné sa javí zaradenie rómskeho jazyka do výučby na Fakulte aplikovaných jazykov, rómskej kultúry do interkultúrnej komunikácie, tému sociálneho začleňovania do sociálnej politiky a politológie a podobne.

Cieľovou skupinou DVO boli rómski uchádzači o štúdium. DVO v zmysle **podporovania záujmu o štúdium**, stratégia predpokladala, budú založené na princípe tzv. pripísanej etnickej identity, ktorá je východiskom pre tvorbu Atlasu rómskych komunít. Toto kritérium sa ukazuje ako **vhodné pri šírení informácií**. V prípade, že by sme vychádzali z dostupných oficiálnych štatistických zisťovaní, ktoré sú založené na etnickej seba identifikácii, čelili by sme problému nízkej seba identifikácii, ku ktorej dochádza z komplexných dôvodov. Dosah intervencií, ktoré by vychádzali z takto získaných dát, by tak bol minimálny. Citlivá komunikácia takto nastaveného opatrenia navyše zabezpečí, že nebude viesť k stigmatizácii rómskych študentov, ktorí takúto intervenciu využijú.

Keďže v prípade doučovania a prípravných programov ide o opatrenia, ktorých predpokladom je aktívne zapojenie konkrétnych jednotlivcov, tieto sú založené na princípe seba identifikácie, teda na slobodnej vôli každého jednotlivca prihlásiť sa k rómskej národnosti. K programu sme vytvorili samostatnú emailovú adresu, na ktorú sa hlásili študenti, ktorí o sebe deklarovali, že prináležia k rómskej menšine. Program bol otvorený všetkým rómskym záujemcom, ktorí mali potrebnú kvalifikáciu na to, aby sa mohli prihlásiť na Ekonomickú univerzitu.

Stratégia bola predložená na vedenie univerzity dňa 12. 3. 2014 a 24. 4. 2014 na kolégium rektora. Stratégia bola týmito dvoma úrovňami vedenia univerzity schválená s menšími pripomienkami. Pripomienky boli zapracované do finálnej podoby stratégie. Súčasťou tejto fázy bolo aj nadviazanie užšej spolupráce s Fakultou aplikovaných jazykov, ktorá tiež materiál pripomienkovala. Súčasne sme sa dohodli na možnom začleňovaní rómskych reálií do vybraných predmetov.

S cieľom hľadať potenciálnych študentov, ktorí by sa zúčastnili na programe, sme oslovili väčšie aj menšie lokálne mimovládne organizácie, ktoré pracujú s rómskou mládežou. Spoluprácu sme nadviazali aj s Rómskym vzdelávacím fondom, ktorý má vlastný štipendijný, mentorský a tútoringový program pre rómskych

stredoškólákov, ktorí študujú v školách končiacich sa maturitnou skúškou.

Tesne pred spustením programu sme v spolupráci so SME TV pripravili propagačné video o programe, ktoré malo za cieľ motivovať študentov prihlásiť sa do programu EU BA a súčasne informovať širšiu verejnosť o programe.¹⁴³

4.3 Spustenie programu

V školskom roku 2014/2015 sme začali implementovať pripravenú stratégiu. Prostredníctvom našich partnerských organizácií a najmä REF sme od novembra 2014 začali šíriť informácie o programe. Súčasťou vyhľadávania študentov a potenciálnych záujemcov o štúdium boli aj besedy na stredných školách, ktoré navštevujú rómski študenti s cieľom predstaviť možnosti štúdia na EUBA, ako aj možnosti programu Aj ty máš šancu! O možnostiach štúdia na EUBA sme diskutovali so študentmi súkromného rómskeho gymnázia v Kremnici, Gymnázia v Rimavskej Sobotě, Stredného odborného konzervatória v Hnúšti, Gymnázia v Levoči a Gymnázia v Kežmarku. Zamerali sme sa aj na študentov tretieho ročníka, ktorí by sa mohli do programu prihlásiť aj v školskom roku 2015/2016.

Začatie programu sme naplánovali na 10. decembra 2014. Desiaty december je medzinárodným dňom ľudských práv ako príspevok k podpore ľudských práv zo strany CVEK a EU BA. Spoločne sme vydali tlačovú správu s propagačným videom k projektu.

Na fázu vyhľadávania potenciálnych uchádzačov nadviazala samotná príprava na prijímacie pohovory. Partnerom CVEK bola najmä bratislavská Business School, ktorá realizuje prípravu na prijímacie pohovory. Keďže väčšina záujemcov o program po-

143 Video je dostupné tu <https://vimeo.com/113693367>

chádzala z východného Slovenska, na základe dohody s BBS EU BA sme sa koncom januára 2015 stretli so záujemcami v Košiciach. Naším cieľom bolo zistiť úroveň matematiky a primerane nastaviť prípravu. Na stretnutie k nášmu programu prišlo päť rómskych záujemcov a jedna záujemkyňa nerómskeho pôvodu, ktorá vyrastala v detskom domove a o programe sa dozvedela od kamarátky z detského domova. V skúšobnom testovaní sa ukázalo, že študenti majú výrazné nedostatky v matematike a rovnako aj v cudzom jazyku.

Po dohode s vedením EU BA sme za miesto prípravných kurzov zvolili Bratislavu a to z viacerých dôvodov. Dochádzanie vyučujúcej matematiku do Košíc by bolo veľmi časovo náročné. Taktiež pre CVEK so sídlom v Bratislave bolo logisticky jednoduchšie postarať sa o študentov v hlavnom meste. Zdolanie vzdialenosti zo strany študentov sa nám zdalo vhodné aj ako istá forma „skúšky“, či majú skutočne o prípravu a ďalšie štúdium záujem. Čo považujeme za najdôležitejšie bolo, že sa nám podarilo prelomiť obavy, ktoré mali niektorí zo študentov pri zvažovaní štúdia mimo svojho bydliska.

Počas celého obdobia prípravy sme boli v intenzívnom kontakte so študentmi. Poskytovali sme im informácie o stretnutiach, pomohli sa zorientovať v Bratislave či ich vyzdvihli na Hlavnej stanici. Domnievame sa, že takáto individuálna asistencia bolo jedným z kľúčových predpokladov úspechu programu. V hodnotení programu jedna zo študentiek uviedla: *„Takáto podpora je pre mňa dôležitá. Keď cestujem niekde, kde to nepoznám, cítim sa stratená, ale takto, keď mi boli poskytnuté informácie týkajúce sa dopravy a podobne, tak som sa cítila istejšie v cudzom meste.“*

Včlenenie do bežných prípravných kurzov BBS sa javilo ako nevhodné, keďže účastníci nášho programu cestovali väčšinou z východného Slovenska (Bardejov, Michalovce). Preto sme zvolili formát vikendových prípravných kurzov podľa časových možností vyučujúcich.

Spolu sme realizovali šesť sérií víkendových príprav. Prvé štyri stretnutia boli zamerané na matematiku a anglický jazyk. Posledné dve sme doplnili aj o prípravu z ekonómie. Príprava bola hodnotená študentmi ako vynikajúca. Jedna zo študentiek uviedla: „*Učitelia sa nás snažili pripraviť na prijímacie skúšky čo najlepšie a najefektívnejšie*“ alebo „*s prácou vyučujúcich som bola mimoriadne spokojná*“.

Študenti boli ubytovaní v zariadení Ekonomickej univerzity na Konventnej ulici. Ubytovanie hradil CVEK. Cestovné na vlak ako študenti uhrádzať nemuseli.

Do programu napokon nastúpilo päť rómskych študentov. Jeden študent musel program zo zdravotných dôvodov predčasne ukončiť. Program úspešne ukončili štyria študenti: dve dievčatá a dvaja chlapci. Dvaja z okresu Michalovce, jedna z okresu Bardejov a jeden účastník programu bol z Hurbanova. Všetci štyria študenti pochádzajú zo sociálne veľmi slabých rodín.

Každý zo študentov sa prihlásil na dve fakulty EU BA v Bratislave a úspešne zvládol prijímacie pohovory. Dvaja študenti sa rozhodli nastúpiť na Fakultu hospodárskej informatiky – Manažérske rozhodovania a informačné technológie a dvaja na Fakultu podnikového manažmentu – finančný manažment.

Okrem podpory rómskym študentom CVEK na základe dohody s vedením Fakulty Aplikovaných jazykov ponúkol spoluprácu pri výučbe voliteľného kurzu zameraného na rôzne aspekty začleňovania Rómov. Cieľom kurzu je poskytnúť študentom najnovšie poznatky, dáta a teórie, ktoré umožnia komplexné pochopenie tejto problematiky. Študenti budú môcť konfrontovať svoje doterajšie poznatky prostredníctvom kritickej diskusie s odborníkmi a odborničkami pracujúcimi v tejto oblasti. Kurz tak vytvorí dostatočný vedomostný a odborný základ, ktorý môžu študenti využiť neskôr vo svojom profesijnom a občianskom živote. Výučba kurzu je naplánovaná na letný semester v školskom roku 2015/2016.

4.4 Zhrnutie a ďalší postup

V septembri nastúpili na Ekonomickú univerzitu v Bratislave štyria rómski študenti, ktorých sme podporili – toto je konkrétny výsledok prvého roku realizácie programu. Program tak umožnil týmto mladým ľuďom získať vstupenku do školy, do ktorej – ako nám prezradili – by nemali pred rokom odvahu sa ani len prihlásiť. Samozrejme, na to, aby mohol byť tento program hodnotený ako úspešný, si budeme musieť ešte pár rokov počkať, kým pribudne viac študentov a prví úspešne ukončia štúdium a nájdu si zamestnanie. Ani jedno nie je v tomto okamihu isté.

Počas prvého roka realizácie sme získali cenné skúsenosti, s ktorými by sme sa radi podelili, keďže ide o prvý program svojho druhu na Slovensku. Žiaducou cieľovou skupinou sú študenti, ktorým takáto asistencia pomôže dorovnať znevýhodnenie. Inými slovami ide o študentov, ktorí by pravdepodobne prijímacie pohovory inak neurobili alebo skôr neurobili. Je pritom nesmierne dôležité si uvedomiť, že ide o citlivé opatrenie. Pomerne ľahko môže poškodiť samotným členom a členkám znevýhodnených skupín, ktorým má za cieľ pomôcť. Je potrebné zohľadniť potenciál a, samozrejme, obmedzenie kapacít, ktoré má samotná organizácia v tom, akú pomoc bude poskytovať. Napríklad v prípade EU BA prípravné kurzy dokážu pomôcť pripraviť študentov, ktorí dosahujú na stredných školách aspoň priemerné výsledky a majú skúsenosti s ekonomikou a matematikou, teda odbormi, ktoré sú odhodlaní študovať. Riziko nezhody, ktoré popisujú v kontexte USA, netreba podceňovať. Ak by študenti mali veľmi slabý prospech, prijímacie skúšky by síce ako-tak urobili, dobehlo by ich to v počas štúdia. Samozrejme, vtedy musia a nastupujú ďalšie podporné mechanizmy, ako je doučovanie. V prípade ak by nerovnosti v poznatkoch boli výrazné, mohlo by to viesť k ich frustrácii a pocitom odcudzenia. Inými slovami, v zmysle odporúčania vtedajšieho riaditeľa CEU Matyasa Szaboa, je veľmi dôležité vybrať študentov, ktorí majú potenciál a najmä ochotu na seba zapracovať. Podobne ako u akéhokoľvek iného študenta, prítomnosť úsilia, chcenia a nasadenia je nevyhnutnou podmienkou na to, aby štúdium ukončili. Študenti ne-

majú vždy dostatočnú podporu z domu. Vzhľadom na výrazné nerovnosti medzi rómskou a nerómskou populáciou vo vzdelávacej štruktúre je pravdepodobnejšie, že do programu nastúpia študenti, ktorých rodičia nemajú vysokú školu. To môže do istej miery ovplyvniť práve DVO zamerané na podporovanie záujmu o štúdium vrátane komunikácie s rodičmi. Osobný kontakt je nevyhnutným predpokladom na úspech. Pritom je potrebné si uvedomiť, že aj takáto asistencia má svoje limity.

Keďže univerzity vrátane Ekonomickej nemajú vybudované kapacity na to, aby realizovali samostatne takéto programy, vítaná je dlhodobšie spolupráca s mimovládnu organizáciou. Z dlhodobého hľadiska je kľúčové, aby štát začal systémovo podporovať takéto programy rôznorodosti na univerzitách najmä finančne, na to, aby si takéto kapacity vybudovať mohli.

Skúsenosti tiež ukazujú, že je vhodnejšie začať s menšou skupinou a nastavovať program tak, aby bolo možné poskytnúť dostatočnú podporu aj väčšiemu počtu študentov. Samozrejme, nevyhnutným predpokladom na úspech je kvalitná príprava. V našom prípade z dôvodu kombinácie faktorov akými bola geografická vzdialenosť, ako aj aktuálna vzdelanostná úroveň študentov, sme zvolili takmer individuálne stretnutie. Prechod na vysokú školu do Bratislavy bol pre študentov jednoduchší.

Citlivou otázkou je spôsob komunikácie voči nerómskym študentom. Asi by sme to zhrnuli slovami „vysvetľovania a osvety nikdy nie je dost“. Zistili sme, že nerómski študenti, s ktorými sme komunikovali na besedách, nemajú dostatok objektívnych skúseností a ich vnímanie reality môže byť skreslené napríklad bulvárnym spravodajstvom. Súčasne sú kriticky zmýšľajúcimi mladými ľuďmi, s ktorými je možné diskutovať, a je dôležité otvorene sa rozprávať aj o citlivých témach – aby nemali pocit, že niektoré témy sú tabuizované, ale pritom z hľadiska ich posudzovania programu veľmi dôležité.

Zo skúseností USA vyplýva aj ďalšia dôležitá vec relevantná pre interakciu s menšinovými študentmi. V nasledujúcich niekoľ-

kých rokoch a možno aj desaťročiach je nepravdepodobné, že sa podarí zabezpečiť, aby na vysokých školách tvorili rómski študenti tzv. kritickú masu. Jednoducho vzhľadom na to, čo sa deje na nižších stupňoch vzdelávania, máme pocit, že študentov, ktorí by sa kvalifikovali na štúdium, nebude dostatočné množstvo. Benefit rôznorodosti v triedach nebude natoľko výrazný. Vážnejším dôsledkom je to, že môže dochádzať k tokenizácii a nepriemeranému nátlaku na študentov, že oni „reprezentujú“ Rómov a ak niečo „urobia“ zle a nebudú sa dostatočne dobre učiť, bude to mať dosah na posudzovanie celej menšiny. Nevieme celkom zamedziť tomu, aby sa to dialo. Vie to však ovplyvniť, škola, ako aj jednotliví učitelia v triedach, ktorí by nemali vytvoriť priestor práve na takéto posudzovanie. Samotným rómskym študentom je potrebné zdôrazniť, že vždy v škole sú a budú posudzovaní len na základe svojich individuálnych zručností a schopností.

Záver

V čase prípravy tejto štúdie CVEK s EU BA spustili druhý ročník programu. Našou ambíciou je podporiť o trochu viac študentov ako minulý rok. Vieme, že zmena, ktorú program presadzuje, je dlhodobá a vyžaduje zapojenie ďalších vzdelávacích inštitúcií, pre ktorých môže byť práve prvý rok programu inšpiráciou. Ústrednou témou tejto štúdie totiž je, že nerovnosti sa „len tak samy od seba“ neodstránia. Ak necháme spôsob vzdelávania plynúť tak ako doposiaľ, je možné, že sa pravdepodobne ešte zvýšia. Ako sme argumentovali na príklade Spojených štátov amerických, etnicky neutrálne pravidlá nestačia. Súčasne ani najlepšie a najcitlivejšie pripravený program zrejme neodstráni všetky možné riziká s ohľadom na interetnické vzťahy či pocity študentov tak rómskych, ako aj nerómskych.

Táto štúdia je zamýšľaná nielen ako výzva pre iné vzdelávacie, ale aj výskumné inštitúcie. Totiž dnes vieme o vysokoškolskom vzdelávaní rómskej mládeže, o predsudkoch, stigmatizácii, tokenizme a dosahoch chýbajúcej diverzity v slovenských školách veľmi málo. Vieme tiež veľmi málo o tom, ako sú príbehy menších, nielen rómskej, vylučované z kurikula nielen základných, ale aj stredných a vysokých škôl. Práve toto sú témy, ktoré, veríme, začnú výskumné inštitúcie vrátane tej našej postupne otvárať, a vytvoria tak podklad na vzdelávacie intervencie, ktorých výsledkom budú lepšie vzdelávacie šance pre každého.

Odporúčania pre tvorcov verejných politík

Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu

Podporiť (aj finančne) univerzity v tom, aby prijímali politiky podporujúce rôznorodosť využívajúc DVO pred nástupom na štúdium aj počas. Programy by mali byť zamerané na rôzne menšinové skupiny: Rómov, migrantov, ženy alebo LGBTI ľudí. V prípade ak univerzita nemá program podpory pre študentov so zdravotným znevýhodnením, doplniť aj túto cieľovú skupinu.

Vytvoriť štipendijné programy pre menšinových študentov a študentky založené na prospechu, ktoré by boli komplementárne k programom rôznorodosti prijatých na univerzitách a vysokých školách.

Finančne podporiť zo štátneho rozpočtu aj z prostriedkov štrukturálnych fondov výskum zameraný na dopady nedostatku rôznorodosti na vysokých školách, stereotypy, tokenizácia a stigmatizáciu menšinových študentov.

Univerzity a vysoké školy (najmä so zameraním na technické, prírodovedné alebo zdravotnícke štúdium)

Prípraviť vlastné stratégie programov rôznorodosti na základe vyhodnotenia bariér pri vstupe na štúdium menšinových študentov. Pri príprave a zavádzaní takýchto stratégií je najvhodnejšie spolupracovať s mimovládnyimi organizáciami pracujúcimi s danou menšinou.

Zoznam použitej literatúry

Anderson, Elisabeth, *The Imperative of Integration* (Princeton: Princeton University Press, 2010).

Balážová, Zuzana *Elokované pracoviská stredných odborných škôl pri marginalizovaných rómskych komunitách: Cesta k začleneniu alebo vylúčeniu rómskej mládeže?* (CVEK: Bratislava, 2015), dostupné tu: [http://cvek.sk/uploaded/files/Elokovane-pracoviska-final%20\(1\).pdf](http://cvek.sk/uploaded/files/Elokovane-pracoviska-final%20(1).pdf)

Bowen, William G. a Bok, Derek, *Long Term Consequences of Considering Race in College and University Admissions* (Princeton: Princeton University Press, 2nd printing in 2000).

Brief for Amici Curiae 65, Leading American Businesses in Support of Respondents, *Grutter vs. Bollinger*, dostupné napríklad tu: <http://www.civilrights.org/equal-opportunity/legal-briefs/brief-for-amici-curiae-65-leading-american-businesses-in-support-of-respondents-in-grutter-v-bollinger-et-al.html>

Brief of the American Educational Research Association et. al as Amici Curia in Support of Respondents, Abigail Noel Fisher v. University of Texas at Austin et al. On Writ of Certiorari to the United States Court of Appeals for the Fifth Circuit.

Brown, Graham et al., *Affirmative Action in Plural Societies: International Experiences* (Hampshire:Palgrave Macmillan, 2012).

Choudhry, Sujit „Distribution vs. Recognition: The Case of Antidiscrimination Laws“ (2000) 9 Geo. Mason L. Rev. 145

Crenshaw, Kimberlé, „Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: a Black Feminist Critique of Antidiscrimination

Doctrine, Feminist Theory, and Antiracists Politics“ (1989)
U.Chicago Legal F. 139.

Crenshaw, Kimberlé „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color“ (1991)
43 Stan. L. Rew 1241.

Debrecéniová, Janka, Antidiskriminačný zákon – komentár
(Bratislava: Občan a demokracia, 2008).

Dworkin, Ronald, Sovereign Virtue (Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2002).

Folentová, Veronika “Vyberáte si, kám ísť študovať? Tieto fakulty sú u firiem najžiadanejšie (rebríček), Denník N, 9. Jún 2015, dostupné na: <https://dennikn.sk/154803/vyberate-si-kde-ist-studovat-tieto-fakulty-su-u-firiem-najziadanejsie-rebricek/>

Fraser, Nancy, „From Redistribution to recognition? Dilemmas of Justice in a ,Post-Socialist age‘, 1:212 New Left Review (1995).

Fraser, Nancy „A Rejoinder to Iris Young“ (1997) 223 NLR 126.

Fraser, Nancy „Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation“ in Nancy Fraser & Axel Honneth, Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange (London, New York: Verso, 2003) 7.

Fraser, Nancy & Honneth, Axel Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange (London, New York: Verso, 2003).

Fredman, Sandra Discrimination Law (Oxford: Oxford University Press, 2002)

Hasan, Zoya, *Politics of Inclusion: Castes, Minorities and Affirmative Action* (New Dehli: Oxford University Press, 2011).

Kennedy, Randall *For Discrimination: Race, Affirmative Action and the Law* (New York: Vintage Books, 2013) .

Kretzmer, David & Klein, Eckart eds., *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse* (The Hague, London, New York: Kluwer Law International, 2002).

Kymlicka, Will *Liberalism, Community and Culture* (Oxford: Clarendon Press, 1989).

Kymlicka, Will *Multicultural Citizenship* (Oxford: Clarendon Press, 1995).

Will Kymlicka, ed., *The Rights of Minorities Cultures* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

Kymlicka, Will & Opalski, Magda eds., *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2001)

Lajčáková, Jarmila „The Uneasy Road towards Remediating the Economic & Cultural Disadvantage of the Roma in Slovakia“ (2007) 14 (1) *International Journal on Minority and Group Rights* 59.

Lajčáková, Jarmila „*Advancing Empowerment of the Roma in Slovakia through a Non-territorial National Autonomy*“ (2010) 9(2) *Ethnopolitics* 171, s. 176 – 177.

Lajčáková, Jarmila, *Dočasné vyrovnávacie opatrenia podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (Bratislava: Možnosť voľby, 2012), dostupné na: <https://moznostvolby.files.wordpress.com/2012/09/doc48dasnc3a9-osobitnc3a9-opatrenia-podc4bea-medzinc3alrodnc3a9ho-dohovoru-na-odstrc3alnenie-vc5aletkc3bdch-foriem-diskriminc3alcie-c5beien-a-moc5benosti-ich-prijc3admania-na.pdf>

Lajčáková Jarmila, „Old Concept, New Rhetoric? Zero Classes for Romani Children as an example of Minority Governance in Slovakia“ in Timofey Agarin, Karl Cordell and Alexander Osipov (eds.) *Institutional Legacies of Communism: Change and Continuities in Minority Protection* (London: Routledge, 2013).

Lajčáková, Jarmila, *Dočasné osobité opatrenia v oblasti politickej participácie žien podľa Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (Bratislava: Možnosť voľby, 2013) Dostupné na <https://moznostvolby.files.wordpress.com/2012/03/doc48dasnc3a9-osobitnc3a9-opatrenia-v-oblasti-politickej-participc3alcie-c5beien-podc4bea-medzinc3alrodnc3a9ho-dohovoru-na-odstrc3alnenie-vc5aletkc3bdch-foriem-diskriminc3alcie.pdf> alebo na <http://moznostvolby.sk/wp-content/uploads/2012/03/docasne-osobitne-opatrenia.pdf>

Lajčáková, Jarmila *Civil Society Monitoring Report on the Implementation of the National Roma Integration Strategy and Decade Action Plan in 2012 in Slovakia* (Budapest: Secretariat of Decade of Roma Inclusion Foundation, 2013), dostupné na: http://romadecade.org/cms/upload/file/9270_file14_sk_civilsociety-monitoring-report_en.pdf.

Lajčáková, Jarmila *Prijímanie dočasných vyrovnávacích opatrení na základe etnicity, národnosti, pohlavia alebo rodu: príručka* (Bratislava: CVEK, 2015), dostupné tu: http://www.cvek.sk/uploaded/files/Prirucka_DVO_web.pdf

Lajčáková, Jarmila *Rovné šance I.: Podpora stredoškolského vzdelávania rómskej mládeže pomocou dočasných vyrovnávacích opatrení* (CVEK: Bratislava, 2015) s. 19 – 23. (Lajčáková 2015a)

Liptak, Adam, Student's Protests May Play Role in Supreme Court Case on Race in Admissions, *The New York Times*, 1.12.2015, dostupné na: <http://www.nytimes.com/2015/12/02/>

us/politics/justices-to-rule-once-again-on-race-in-college-admissions.html?_r=0.

Mc Harg and Nicolson, Donald, *Debating Affirmative Action: Conceptual, Contextual and Comparative Perspectives* (Oxford: Blackwell Publishing, 2006).

Mikušovič, Dušan “Európska komisia vyšetruje Slovensko pre diskrimináciu rómskych detí, Denník N, 29.4.2015, dostupné na <https://dennikn.sk/116652/europska-komisia-vysetruje-slovensko-pre-diskriminaciu-romskych-deti/>

Sander, Richard a Taylor, Stuart Jr. *Mismatch: How Affirmative Action Hurts Students it's Intended to Help and Why Universities Won't Admit it* (New York: Basic Books, 2012).

Sowell, Thomas, *Affirmative Action Around the World: An Empirical Study* (New Haven and London: Yale University Press, 2004).

UNDP, Správa o životných podmienkach rómskych domácností v roku 2010 (Bratislava: UNDP),

UNDP, Správa o životných podmienkach rómskych domácností (Bratislava: UNDP, 2006)

Wong, Alian a Green, Adrienne “Campus Politics: A Cheat Sheet”, The Atlantic, 8.12.2015, dostupné tu: <http://www.theatlantic.com/education/archive/2015/12/campus-protest-roundup/417570/>.

Súdne rozhodnutia

USA

Regents of the University of California vs. Bakke 438 U.S. 265

Hopwood et al. vs. State of Texas (1996), The US Court of Appeals for the Fifth Circuit,

Grutter vs. Bollinger, 539 U.S. 306 (2003).

Gratz vs. Bollinger 539 U.S. 244 (2003).

Fisher v. University of Texas, 631 F.3d 213 (5th Cir. 2011).

Fisher v. University of Texas, 133 S. Ct. 2411, 570 US ___, 186 L. Ed. 2d 474 (2013).

Fisher v. University of Texas, 758 F.3d 633 (5th Cir. 2014).

SR

Poradňa pre občianske a ľudské práva proti Základná škola s materskou školou Šarišské Michalany, Spisová značka 20Co/29/2012.

ROVNÉ ŠANCE II.

podpora vysokoškolského vzdelávania rómskej mládeže
prostredníctvom dočasných vyrovnávacích opatrení

Vydalo: Centrum pre výskum etnicity a kultúry
Klariská 14
811 03 Bratislava
www.cvek.sk

Autorka: Jarmila Lajčáková

Jazyková korektúra: Jarmila Svítková

Grafická úprava: Branislav Kátlovský

Tlač: DEVELSKI, s. r. o.

Vydanie: prvé

ISBN 978-80-972069-2-5

2015 © Centrum pre výskum etnicity a kultúry

SLOVENSKO PRE

Všetkých

ISBN 978-80-972069-2-5

9 788097 206925